

Інститут української мови
Національної академії наук України

Лексикографічний Бюлетень

Випуск 12

Київ 2005

УДК 61.2.81'373'374

Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. (випуск 10)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Відповідальний редактор

В. Німчук, *д-р філол. н., професор, чл.-кор. НАН України*

Заступник відповідального редактора

О. Демська-Кульчицька, *канд. філол. н.*

Відповідальний секретар

О. Тищенко, *канд. філол. н.*

А. Бурячок, *д-р філол. н., професор*

К. Городенська, *д-р філол. н., професор*

С. Єрмоленко, *д-р філол. н., професор*

Л. Ставицька, *д-р філол. н.*

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради

Інституту української мови НАН України

(протокол № 7 від 22 листопада 2005 р.)

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 966-02-3805-3 (вип. 12)

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, а також проблеми системного й комунікативного аналізу мовного матеріалу з погляду лексикографії.

Для науковців, студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ..4	
<i>Демська-Кульчицька О.</i> Слов'янські корпусні студії	4
<i>Балог В., Демська-Кульчицька О.</i> Національний корпус української мови: підкорпус художньої літератури	10
<i>Цимбалюк-Скопненко Т.</i> Уклинювання як один із видів лексико-семантичних перетворень фразеологізмів у мові перекладу Миколи Лукаша.....	30
<i>Тищенко О., Кульбіда С.</i> Українська жестова мова глухих як об'єкт лексикографічної параметризації.....	37
<i>Мовчун Л.</i> Актуальність формування бази даних сучасного українського римарія	43
<i>Федоренко Т.</i> Синхронно-діахронний аспект у поляризованих лексемах	48
<i>Іващенко В.</i> Концептуальна організація змістової структури музикознавчого термінопоняття “кобзар” на основі ознаки “народний співець-музикант як носій етнічних традицій”	57
<i>Гнатюк І.</i> Микола Гладкий про лінгвістичні принципи популяризації наукових знань	67
<i>Тименко Л.</i> Ділова лексика в “Словарі української мови” Бориса Грінченка	74
<i>Калинюк Н.</i> Просторовий поширювач луг у лексико-семантичній парадигмі концепту земля (на прикладі поетичної мови)	79
<i>Царук О.</i> Лексична опозиція “вічність – мить” в українській поетичній мові другої половини ХХ століття	83
ПЕРСОНАЛІЇ	88
<i>Горюшина Г.</i> Василь Семенович Ільїн	88
<i>Лозова Н.</i> Віра Володимирівна Отченко	91
РІЗНЕ	93
Лексикографічний бюлетень	93

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Орися Демська-Кульчицька, к. ф. н.*
Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374.72'22

СЛОВ'ЯНСЬКІ КОРПУСНІ СТУДІЇ

У статті зроблено огляд розвитку корпусних досліджень у слов'янських мовознавчих традиціях. Проаналізовано корпуси слов'янських мов, їхні типологічні характеристики, сферу застосування та коло лінгвістичних завдань, які виконують на їх основі.

Стрімке входження корпусної лінгвістики в національні мовознавчі традиції не оминуло й славистику. Так, у слов'янських мовах (особливо за останні п'ять років) з'явилася низка загальномовних корпусів як національного, так і інших типів. Це стимулювало розвиток напряму корпусної лінгвістики в межах національних мовознавчих традицій Славії. І сьогодні вже можемо говорити про чеську, сербську, болгарську, польську, словенську, словацьку, російську корпусні лінгвістики. Кожна з цих корпусних лінгвоставістик репрезентована передусім корпусами національного типу. На особливу увагу заслуговують такі слов'янські корпуси: *Český Národní Korpus*, *Slovenský Národý Korpus*, *Beseda*, *Nova Beseda*, *Korpus IPI PAN*, *Korpus PWN*, *FIDA: Korpus Slovenskega Jezika*, *Национальный корпус русского языка*, *Большой корпус русского языка* та ін.

Корпусні студії в славистиці не можна розглядати узагальнено, оскільки кожна з слов'янських корпусних лінгвістик перебуває на іншому етапі, має різний практичний досвід та історію розвитку. Так, створення *Корпусу сербської мови Дж. Костіча* розпочато в 1957 р., але впродовж 1962–1996 рр. робота над проектом фактично не проводилася. 1994 р. датовано початок досліджень і роботи над *Чеським національним корпусом*. На 1997 р. припадає початок укладання

* © О. Демська-Кульчицька, 2005

Корпусу словенської мови FIDA. Пізнішими є, зокрема, такі слов'янські корпусні проекти: *Корпус текстів Інституту словенської мови ім. Франа Рамовша – БЕСЕДА*, датований 2000 р., і *Нова Беседа – 2005 р.*, *Словацький національний корпус – 2001 р.*, *Національний корпус російської мови – 2003 р.*

Незважаючи на різний рівень розбудованості корпусної лінгвістики в слов'янських мовознавчих традиціях, на сьогодні є підстави констатувати факт існування корпусних підходів до осмислення національних слов'янських мов, що передусім відображено в розробленій теорії побудови морфологічно анотованих корпусів слов'янських мов національного статусу. Теоретичні основи побудови корпусів слов'янських мов ґрунтуються на загальній теорії корпусної лінгвістики, міжнародних стандартах кодування корпусу, а також, коли йдеться про морфолого-синтаксичну анотацію, на результатах власних досліджень в галузі теоретичної, функціональної та формальної граматики. Це уможлиблює зіставляти корпуси слов'янських мов та паралельно досліджувати ці мови із використанням корпусних методик. Зіставність текстових корпусів слов'янських мов – одна з важливих ознак, на підставі якої власне можна говорити про певну єдність корпусної лінгвоставістики.

З погляду типологічних специфік слов'янські корпуси національного статусу детерміновані як *одномовні*, або *мономовні*, та *дослідницькі*. Двомовним – уведено тексти словенською й англійською мовами – є лише *Корпус текстів Інституту словенської мови ім. Франа Рамовша – БЕСЕДА*. Загалом, якщо говорити про типологію корпусів, то єдина відмінність між слов'янськими корпусами полягає в хронологічному параметрі, тобто йдеться про часові рамки текстів, залучених до корпусу – тексти сучасної мови чи історичні. Так, *Чеський національний корпус*, *Національний корпус російської мови*, *Корпус сербської мови Дж. Костіча* є діяхронно-синхронними. У *Чеському національному корпусі* діяхронна частина подана як система підкорпусів: *ČNKDIA archive* (*діяхронний Чеський національний архів*) містить тексти старочеської мови обсягом 2 млн. сл. і фактично є архівом; *ČNKDIA bank* (*діяхронний банк чеської мови*) – зібрання затранскрибованих текстів обсягом 2 млн. сл., транслітерованих текстів на 100 тис. сл., а також діалектних текстів на 200 тис. сл.; *Database and dictionaries (DB)* (бази даних і словники) – словники старочеської мови; *DIAKORP*

(діахронний корпус) – вибрані тексти старочеської мови від перших текстів і до сучасного періоду.

У Національному корпусі російської мови та Корпусі сербської мови Дж. Костіча діахронній і синхронній частинам не притаманна така категорична дискретність. Діахронна частина є в обох цих корпусах, хоча й оформлена як субкорпус, але це швидше зроблено для зручності побудови генерального корпусу і роботи з ним. У Національному корпусі російської мови виділено підкорпуси текстів сучасної російської літературної мови від початку XIX ст. і до сьогодні та давньоруської мови від XI до XIV ст. Крім того, передбачено введення до корпусу текстів так званих нелітературних форм сучасної російської мови: розмовної, просторічної, діалектної. А в Корпусі сербської мови Дж. Костіча – підкорпуси відповідно XII–XVII ст., XVIII–XIX ст., першої половини XIX ст. і сучасної сербської мови.

Словацький національний корпус, Корпус словенської мови, Нова Беседа, Корпус польської мови Національного наукового видавництва, Корпус польської мови Інституту основ інформатики Національної академії наук є синхронними корпусами, які охоплюють лише зріз сучасної мови.

На початках корпусної лінгвістики параметр обсягу корпусу вимагав особливою уваги. Тоді йшлося головним чином про один мільйон слововживань, і це була доволі недосяжна межа. Основною причиною такого обмеження були комп'ютерні ресурси, що, зокрема навіть мотивувало недовіру до корпусних студій Н. Хомського і спричинило певне уповільнення в розвитку корпусної лінгвістики. На сьогодні вже йдеться про 100 млн. сл., що послідовно засвідчено слов'янськими корпусами. Більшість слов'янських корпусів, особливо ті, робота над якими почалася давніше, орієнтовані на мінімальний обсяг 100 млн. слів. А Нова Беседа уже минула цей кількісний поріг і налічує 162 млн. слів.

З погляду структури усі слов'янські корпуси, як і корпусні побудови загалом, можуть мати або моноструктуру, або поліструктуру, тобто творити єдиний корпус без виділення субкорпусів (такими є Нова Беседа, Великий корпус російської мови, Корпус польської мови Інституту основ інформатики Національної академії наук), чи структурованими й у межах генерального корпусу виділяти субкорпуси, які далі можуть бути ієрархічно, або лінійно корельовані. Субкорпусну

структуру мають, наприклад, уже згадувані *Чеський національний корпус*, *Національний корпус російської мови*.

Якщо на рівні типології, обсягу та структури більшість слов'янських корпусів є зіставними, то релятивно зіставними вони будуть на рівні джерельної бази. Джерельна база детермінована, по-перше, національною лінгвістичною традицією, яка, як правило, формувалася в процесі укладання лексичних картотек для загальномовних академічних словників національних мов, по-друге, періодизацією розвитку кожної конкретної слов'янської мови і, по-третє, колом тих завдань, які плановано виконувати на корпусі. Так, до синхронної частини *Словацького національного корпусу* загалом увійшли тексти за період від 1955 р. до 2005 р. з розрізненням текстів 1990 – 2003 рр. та 2003 – 2006 рр.; до *Корпусу словенської мови* – фрагменти текстів писемного варіанту та зафіксовані на письмі уривки усного мовлення сучасної словенської мови від другої половини ХХ ст. з акцентом на час від 1990 рр. до сьогодні; до *Корпусу сербської мови Дж. Костіча* – тексти авторських творів відповідно ХІІ – ХVІІ ст., ХVІІІ – ХІХ ст., тексти завершених творів В. Караджича, тексти першої половини ХІХ ст. і синхронна частина, яка охоплює сучасну сербську мову, репрезентовану 1) новелами й есе; 2) поезією; 3) періодикою; 4) науковою прозою, 5) політичною прозою; 6) текстами белградських сюрреалістів.

Корпус польської мови Національного наукового видавництва охоплює белетристику, науково-популярну літературу, періодику, тексти усного мовлення й рекламні тексти; *Корпус текстів Інституту словенської мови ім. Франа Рамовши – БЕСЕДА* складається з чотирьох частин: 1) художня література; 2) переклади на словенську мову художніх творів; 3) щоденна газета Delo; 4) художня література англійською мовою, де частини А і В репрезентують 112 прозових творів, з яких 98 – оригінальні твори й 14 перекладних (з 1858 р до 1996 р.); частину D – електронні видання словенської щоденної газети Delo за період від січня 1998 р. до червня 2003 р.; частину Е – зібрання творів В. Скотта, О. Вальда і М. Твена.

Важливою характеристикою сучасних текстових корпусів є їхня анотованість. Головним чином ідеться про морфологічну анотацію, але, наприклад, чеська й болгарська корпусні лінгвістики диспонують уже корпусним ресурсом, анотованим синтаксично. Слов'янські корпуси переважно є морфологічно анотованими, що логічно стимулювало наявність теоретичних студій із корпусних анотацій. Так, окремими

дослідженнями в межах корпусного проекту є розроблення так званого морфологічного стандарту для *Національного корпусу російської мови*. Морфологічний стандарт обумовлює подання в корпусі інформації про морфологічні форми й значення, тобто частину мови, рід, відміну, відмінок, особу тощо. Рішення, прийняті в корпусі, головню спираються на морфологічну модель, подану в *Граматичному словнику російської мови* А. Залізняка [1].

Проте специфіка корпусу як універсального засобу вивчення мови диктує певні особливості рішень і, власне, саме цією специфікою мотивовані всі відхилення від моделі *Граматичного словника* в нашому стандарті. Загалом структура морфологічної інформації в *Національному корпусі російської мови* передбачає маркування:

- лексеми, до якої належить словоформа: „словниковий запис” цієї лексеми і її частиномовна характеристика;
- множини граматичних ознак цієї лексеми або слово-класифікативних характеристик, наприклад: рід для іменника, перехідність для дієслова;
- множини граматичних ознак цієї словоформи або словозмінні характеристики, наприклад: відмінок для іменника, число для дієслова;
- інформацію про нестандартність граматичної форми, орфографічне спотворення тощо.

Важливим рішенням щодо оформлення засобів метамови граматичних міток є те, що в її основу, з огляду на широку міжнародну аудиторію користувачів *Національного корпусу російської мови*, покладено систему скорочених міток, або тегів, сформованих на основі латинського алфавіту.

Окремим завданням корпусної лінгвістики є лінгвістичне обґрунтування та створення програмного корпусного продукту, або програми роботи з корпусом. Існує багато цікавих розроблень у цій галузі, й однією з таких програм є мовнонезалежна універсальна програма *Poligrap*, створена в межах проекту *Корпусу польської мови Інституту основ інформатики Національної академії наук*. Цей програмний продукт можна застосовувати до корпусів довільних мов, у тім числі й української. Універсальність програми *Poligrap* досягнута низкою технологічних рішень, а саме: „використовуваний у корпусі тегсет не вбудовано в програму, його лише задано через зовнішній конфігураційний файл, натомість внутрішній, використовуваний

формат кодування символів – це універсальний формат UTF-8. Тому ніщо не перешкоджає використанню програми *Poligrap* для роботи з іншими корпусами, в тому числі й інших мов” [2, с. 41]. На сьогодні *Poligrap* існує в трьох варіантах: 1) інтернетному (дозволяє працювати з Корпусом Інституту основ інформатики ПАН в режимі on-line); 2) графічному, призначеному для операційних систем Windows 2000, Windows XP та GNU/Linux; 3) текстовому, призначеному для системи GNU/Linux. Усі три варіанти оперують доволі багатим синтаксисом запиту, який дозволяє сформулювати запит про текстові уривки, парадигматичні форми й морфолого-синтаксичні параметри слів. Крім того, пошукова програма *Poligrap* диспонує трьома варіантами інтерфейсу, а саме: найпростішим інтернетваріантом, графічним і текстовим під Linux, кожен з яких має власну специфіку на рівні нюансів користування. Базовим варіантом інтерфейсу аналізованої пошукової програми визначено графічний варіант, важливим атрибутом якого є можливість візуалізації парадигматичних форм слів та їхніх лем і морфолого-синтаксичних тегів. Така інформація вкрай важлива для граматичних, лексичних і особливо лексикографічних досліджень мови.

Хоча на сьогодні маємо різний рівень розбудови корпусної лінгвістики у слов'янських мовознавчих традиціях, теоретичні основи корпусної лінгвостлавістики загалом і побудови корпусів слов'янських мов зокрема базують на загальній теорії корпусної лінгвістики, міжнародних стандартах кодування первинних даних корпусу, а також, коли йдеться про морфолого-синтаксичну анотацію, на результатах власних досліджень у галузі теоретичної, функціональної та формальної граматики. Відштовхуючись від англо-саксонської корпусної лінгвістики, кожен зі слов'янських корпусних напрямів пішов власним шляхом, базованим на національних лінгвістичних традиціях, що певним чином вплинуло на виникнення ідеї впровадження корпусної лінгвістики в українську мовознавчу парадигму й сприяло розробленню теорії корпусної лінгвоукраїністики.

Література

1. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка. – М.: Наука, 1987.
2. Przepiórkowski A. Korpus IPI PAN: wersja wstępna. – Warszawa: Instytut podstaw informatyki PAN, 2004.

*Валентина Балог, к. ф. н.**

*Орися Демська-Кульчицька, к. ф. н.**

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 161.2.81'374.72'22

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОРПУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПІДКОРПУС ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті висвітлено засади формування та формалізації матеріалів підкорпусу художньої літератури в складі генерального корпусу НКУМ: обґрунтовано принципи добору текстів, визначено кількість та обсяг текстових фрагментів, подано адаптовану систему кодування первинних даних.

Створення *Національного корпусу української мови* [1] є першою спробою застосування загальної теорії корпусної лінгвістики до української мови, наслідком чого має стати стандартний загальномовний корпус, зіставний з аналогічними світовими загальномовними текстовими корпусами національного типу. Такий підхід, на наш погляд, повинен розв'язати низку завдань, найважливішими з яких є впровадження корпусно базованих методик дослідження української мови, формування корпусної лінгвоукраїністики як окремого напрямку, а також забезпечення технологічного статусу української мови в умовах інформаційного суспільства.

Національний корпус – це зібрання текстів, що репрезентують національну мову на певному(их) етапі(ях) її існування в усьому різноманітті жанрів, стилів, історичних, територіальних і соціальних варіантів. Більшість мов світу й усі європейські мови на сьогодні вже мають власні національні корпуси, які статусом прирівнюють до

* © В.Балог, 2005

* © О. Демська-Кульчицька, 2005

академічних граматик та великих тлумачних словників національних мов. Відповідно до цієї дефініції сформулюємо визначення поняття 'національний корпус української мови'.

Національний корпус української мови (НКУМ) – це перетворена на електронну форму, стандартно організована й програмно оброблена вибірка текстів сучасної української мови, репрезентативна для всіх функціональних рівнів загальнонародної мови, призначена для лінгвістичного аналізу й технологічного застосування.

Стосовно лінгвістичного аналізу, то йдеться про академічні дослідження різних рівнів мовної системи (лексики, фразеології, термінології, морфології та синтаксису, словотвору, орфографії тощо), про методику української мови як рідної й як іноземної тощо. Натомість, технологічне застосування передбачає використання корпусу з метою побудови машинної мовної моделі як основи для розробок у галузі інформаційних технологій, створення програм автоматичного розпізнавання й синтезу українського мовлення, забезпечення автоматичних методів перетворення українськомовної текстової інформації, лінгвістичної підтримки автоматичних систем управління.

З погляду типологічно-аплікативних характеристик НКУМ розглядаємо як

- **дослідницький**: орієнтований на широкий клас передусім лінгвістичних завдань;
- **фрагментний**: збудований з текстових фрагментів чи уривків текстів, відібраних за попередньо визначеними засадами відбору текстових даних до корпусу;
- **мішаний**: передбачає введення текстових фрагментів обох варіантів реалізації мовної системи – писемних і усних;
- **динамічний**: передбачає константне поповнення множини корпусних текстів;
- **синхронний**: охоплює рівень сучасної української мови;
- **загальнонародної (національної) мови**: з урахуванням територіальної специфіки як у межах України, так і за її межами;
- **мономовний**: тексти, що увійшли до корпусу, є результатом мовної діяльності носіїв української мови;

- **морфологічно анотований**: усі текстові дані розмічені до рівня слова й кожне слово передбачає маркування частиномовної належності та відповідних морфологічних значень.

Побудова довільного корпусу на етапі проекту вимагає обов'язкової параметризації предметної галузі, репрезентованої корпусом. Оскільки національний корпус є зібранням електронних текстів, завдання яких репрезентувати національну мову на певному етапі(ах) її існування в усьому різноманітті жанрів, стилів, історичних, територіальних і соціальних варіантів, то предметну галузь НКУМ повинна становити українська загальнонародна мова в таких формах її існування, як літературна мова, територіальний діалект і соціолект. Найповніше в НКУМ повинна бути репрезентована літературна мова – основна наддіалектна форма існування природної мови, ознаками якої є опрацьованість, унормованість, поліфункціональність, стилістична диференціація, фіксованість.

Змістова параметризація предметної галузі НКУМ передбачає визначення джерельної текстової бази корпусу з наступною стилістично-жанровою стратифікацією відібраних текстів. Тут стильова диференціація мови можлива, по-перше, за характером мовної експресії, і, по-друге, за характером суспільної функції мови.

За характером мовної експресії традиційно розрізняють високий, середній і низький стиль. В основі такої тристильової диференціації лежить концепція залежності між предметом викладу, тематикою і добором мовних засобів та жанрів. Цей поділ, успадкований європейською традицією доби Відродження й бароко з александрійської філософської школи античного періоду [2, с. 39], детермінував жанровий підхід до параметризації предметного домену низки національних корпусів європейських мов.

В українській традиції тристильова диференціація мови, яку, зокрема, розробляли Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Кониський, втратила актуальність у процесі історичного розвитку стилістичної системи української мови, коли три традиційні стилі ('слоги') занепали, а основними одиницями стильової диференціації української мови стали структурно-функціональні стилі. Таким чином, в українську лінгвістичну традицію увійшов функціональний принцип стилістичної

диференціації мови, і ця диференціація покладена в основу змістової параметризації НКУМ.

Приймаємо, що сучасна українська мова на рівні стильової диференціації вкладається в семиелементну систему: 1) художній, 2) науковий, 3) офіційно-діловий, 4) публіцистичний, 5) конфесійний, 6) розмовний і 7) епістолярний стилі. А залежно від реалізації мовної системи виділяємо тексти усного й писемного варіантів національної мови. Художній, науковий, офіційно-діловий і публіцистичний стилі в межах НКУМ головно репрезентовані писемними текстами, теологічний – писемними і усними, а розмовний – усними.

Значимо, що корпус текстів лише тоді відповідатиме загальноприйнятим вимогам корпусу національного типу і виконуватиме всі передбачені для нього функції, коли в ньому адекватно репрезентовано обидві форми функціонування мовної системи. Але для багатьох галузей мовної практики писемна форма національної мови є пріоритетною і вона зазвичай реалізує себе в художньому, науковому, офіційно-діловому і публіцистичному стилях. У НКУМ приймаємо, що фактичний матеріал писемного варіанту української мови становитимуть тексти таких функціональних стилів:

- 1) художнього;
- 2) наукового;
- 3) офіційно-ділового;
- 4) публіцистичного;
- 5) конфесійного;
- 6) епістолярного.

Художній стиль у НКУМ репрезентуватимуть прозові, поетичні й драматургічні тексти відповідних хронологічних меж (підкорпуси сучасної української мови й української мови зламу ХХ / ХХІ ст.) з такою жанровою диференціацією:

- проза: роман, повість, оповідання, новела;
- поезія: вірш, сонет, поема, балада, сатира;
- драматургія: драма, комедія, трагедія.

Загальний обсяг корпусу детермінує обсяг його складових як засіб досягнення збалансованості корпусу. Незбалансованість дослідницького

корпусу національного типу призводить до неможливості проведення коректних досліджень на його основі, оскільки такий корпус не відтворює загальної мовної картини через відхилення в бік того чи іншого мовного матеріалу. Наприклад, якщо не збалансувати дані усної і писемної форми мови, то за умови перенасичення даних усними текстами матимемо неадекватну картину функціонування норм. Отже, пропонуємо такі загальнокорпусні кількісні параметри НКУМ (див. табл. 1).

Таблиця 1. Загальні кількісні параметри НКУМ

характер текстових даних	відсоток від підкорпусу	кількість слововживань
ПИСЕМНІ ТЕКСТИ (850 тис. слів – 85 %)		
<i>Художній стиль (350 тис. слів – 35%)</i>		
<i>Проза (250 тис. слів – 25%)</i>		
роман	10%	100 тис.
повість	10%	100 тис.
оповідання	3%	30 тис.
новела	2%	20 тис.
<i>Поезія (50 тис. слів – 5%)</i>		
вірш (лірика)	1%	10 тис.
сонет	1%	10 тис.
поема	1%	10 тис.
балада	1%	10 тис.
сатира	1%	10 тис.
<i>Драматургія (50 тис. слів – 5%)</i>		
драма	2%	20 тис.
комедія	1,6%	16 тис.
трагедія	1,4%	14 тис.
<i>Науковий стиль (100 тис. слів – 10%)</i>		
<i>Власне науковий підстиль (20 тис. слів – 2%)</i>		
тексти гуманітарних наук	1%	10 тис.

тексти природничих і точних наук	1%	10 тис.
<i>Науково-популярний підстиль (20 тис. слів – 2%)</i>		
тексти гуманітарних наук	1%	10 тис.
тексти природничих і точних наук	1%	10 тис.
<i>Науково-методичний підстиль (20 тис. слів – 2%)</i>		
тексти гуманітарних наук	1%	10 тис.
тексти природничих і точних наук	1%	10 тис.
<i>Професійно-технічний підстиль (40 тис. слів – 4%)</i>		
культура і мистецтво	1%	10 тис.
міжнародні відносини	0,5%	5 тис.
бізнес	1%	10 тис.
медицина	1%	10 тис.
техніка	0,5%	5 тис.
<i>Офіційно-діловий стиль (50 тис. слів – 5%)</i>		
законодавчо-правові державні документи	2,5%	25 тис.
організаційно-службові документи	1%	10 тис.
суспільна документація	1,5%	15 тис.
<i>Публіцистичний стиль (250 тис. слів – 25%)</i>		
періодика	24%	240 тис.
візуальна реклама	0,5%	5 тис.
учнівські та студентські неопубліковані твори	0,5%	5 тис.
<i>Конфесійний стиль (50 тис. слів – 5%)</i>		
Біблія	3%	30 тис.

твори літургійного призначення	2%	20 тис.
Епістолярний стиль (50 тис. слів – 5%)		
<i>Класична кореспонденція (40 тис. слів – 4%)</i>		
офіційно-ділове внутрішньодержавне листування	1%	10 тис.
офіційне міждержавне листування	1%	10 тис.
приватне листування	2%	20 тис.
<i>Електронна кореспонденція (10 тис. слів – 1%)</i>		
е-mail листування	1%	10 тис.
УСНІ ТЕКСТИ (150 тис. слів – 15 %)		
Офіційно-діловий стиль (70 тис. слів – 7%)		
живі службово- організаційні розмови	2%	20 тис.
телефонні службово- організаційні розмови	1%	10 тис.
виступи, повідомлення, оголошення на зборах	4%	40 тис.
Розмовний стиль (50 тис. слів – 5%)		
побутові розповіді	1,5%	15 тис.
побутове діалогічне мовлення	0,5%	5 тис.
повідомлення в транспорті	0,5%	5 тис.
аудіореклама	1%	10 тис.
телефонна побутова комунікація	0,5%	5 тис.
діалектне мовлення	1%	10 тис.

Конфесійний стиль (30 тис. слів – 3%)		
проповіді	3%	30 тис.
Всього підкорпус:	100%	1 млн.

Загальний обсяг НКУМ становитиме **1 млн.** слововживань. Очевидно, що згідно із запропонованою стратегією розвитку корпусу, ця величина є початковою чи вихідною.

Наступним кроком проектування статистики НКУМ є визначення кількісних параметрів текстових фрагментів кожного із функціональних стилів / підстилів і кількості слововживань у кожному конкретному текстовому фрагменті (див. табл. 2). Точкою відліку для цих розрахунків є загальна кількість слововживань генерального корпусу, у нашому випадку 1 млн. слововживань.

Таблиця 2. *Індивідуальні кількісні параметри тестових фрагментів НКУМ*

характер текстових даних	кількість фрагментів	кількість слів у фрагменті
Писемні тексти		
<i>Художній стиль</i>		
<i>Проза (250 тис. слів)</i>		
роман (100 тис. слів)	20	5 тис.
повість (100 тис. слів)	20	5 тис.
оповідання (30 тис. слів)	10	3 тис.
новела (20 тис. слів)	10	2 тис.
<i>Поезія (50 тис. слів)</i>		
вірш (лірика) (10 тис. слів)	20	500
сонет (10 тис. слів)	20	500
поема (10 тис. слів)	10	1 тис.
балада (10 тис. слів)	10	1 тис.
сатира (10 тис. слів)	20	500
<i>Драматургія (50 тис. слів)</i>		
драма (20 тис. слів)	10	2 тис.
комедія (16 тис. слів)	8	2 тис.
трагедія (14 тис. слів)	7	2 тис.

Науковий стиль (100 тис. слів)		
<i>Власне науковий підстиль (20 тис.)</i>		
тексти гуманітарних наук (10 тис. слів)	10	1 тис.
тексти природничих наук (10 тис. слів)	10	1 тис.
<i>Науково-популярний підстиль (20 тис. слів)</i>		
тексти гуманітарних наук (10 тис. слів)	10	1 тис.
тексти природничих наук (10 тис. слів)	10	1 тис.
<i>Науково-методичний підстиль (20 тис. слів)</i>		
тексти гуманітарних наук (10 тис. слів)	10	1 тис.
тексти природничих наук (10 тис. слів)	10	1 тис.
<i>Професійно-технічний підстиль (40 тис. слів)</i>		
культура і мистецтво (10 тис. слів)	10	1 тис.
міжнародні відносини (5 тис. слів)	5	1 тис.
бізнес (10 тис. слів)	10	1 тис.
медицина (10 тис. слів)	10	1 тис.
техніка (5 тис. слів)	5	1 тис.
<i>Офіційно-діловий стиль (50 тис. слів)</i>		
законодавчо-правові державні документи (25 тис. слів)	10	2.5 тис.
організаційно-службові документи (10 тис. слів)	20	500
суспільна документація (15 тис. слів)	10	1.5 тис.
<i>Публіцистичний стиль (250 тис. слів)</i>		
періодика (240 тис. слів)	120	2 тис.

візуальна реклама (5 тис. слів)	100	50
учнівські та студентські неопубліковані твори (5 тис. слів)	10	500
Конфесійний стиль (50 тис. слів)		
Біблія (30 тис. слів)	15	2 тис.
твори літургійного призначення (20 тис. слів)	10	2 тис.
Епістолярний стиль (50 тис. слів)		
<i>Класична кореспонденція (40 тис. слів)</i>		
офіційно-ділове внутрішньодержавне листування (10 тис. слів)	10	1 тис.
офіційне міждержавне листування (10 тис. слів)	10	1 тис.
приватне листування (20 тис. слів)	20	1 тис.
<i>Електронна кореспонденція (10 тис. слів)</i>		
е-mail листування (10 тис. слів)	20	500
Усні тексти		
Офіційно-діловий стиль (70 тис. слів)		
живі службово-організаційні розмови (20 тис. слів)	40	500
телефонні службово-організаційні розмови (10 тис. слів)	40	250
виступи, повідомлення, оголошення на зборах (40 тис. слів)	40	1 тис.

Розмовний стиль (50 тис. слів)		
побутові розповіді (15 тис. слів)	15	1 тис.
побутове діалогічне мовлення (5 тис. слів)	10	500
повідомлення в транспорті (5 тис. слів)	33	150
аудіореклама (10 тис. слів)	66	150
телефонна побутова комунікація (5 тис. слів)	20	250
діалектне мовлення (10 тис. слів)	10	1 тис.
Конфесійний стиль (30 тис. слів)		
проповіді (30 тис. слів)	15	2 тис.

Виходячи із загальних корпусних кількісних параметрів та індивідуальних кількісних параметрів тестових фрагментів, тексти художньої літератури мають становити 35% від усього корпусу, тобто якщо НКУМ плановано на 1 млн. слововживань, то обсяг художніх текстів становитиме 350 тис. слововживань, де, відповідно, проза – 250 тис. слововживань чи 35%, поезія – 50 тис. слововживань чи 5% і драматургія – 50 тис. слововживань чи 5%. Далі в межах прози, поезії та драматургії пропонуємо жанрову диференціацію текстів і, відповідно до визначених жанрів, забезпечення корпусу фактичним матеріалом: роман – 100 тис. слововживань чи 10%, повість – 100 тис. слововживань чи 10%, оповідання – 30 тис. слововживань чи 3%, новела – 20 тис. слововживань чи 2%; лірика – 10 тис. слововживань чи 1%, сонет – 10 тис. слововживань чи 1%, поема – 10 тис. слововживань чи 1%, балада – 10 тис. слововживань чи 1%, сатира – 10 тис. слововживань чи 1%; драма – 20 тис. слововживань чи 2%, комедія – 15 тис. слововживань чи 1,5% і трагедія – 15 тис. слововживань чи 1,5%.

Зважаючи на такі загальні корпусні кількісні параметри, індивідуальні кількісні параметри тестових фрагментів повинні становити для:

- ◆ прози – по 20 творів для роману і повісті, фрагменти яких повинні охоплювати по 5 тис. слововживань, і по 10 творів для оповідання й новели з фрагментами, відповідно, по 3 і 2 тис. слововживань;
- ◆ поезії – по 20 творів для лірики, сонету й сатири, з фрагментами по 500 слововживань, та по 10 творів для поеми і балади, з фрагментами по 1 тис. слововживань;
- ◆ драматургії – 10 творів з фрагментами на 2 тис. слововживань для драми, 8 творів на 2 тис. слововживань для комедії й 7 творів на 2 тис. слововживань для трагедії.

За аналогією до *Британського національного корпусу*, який розглядаємо як еталонний у сучасній корпусній лінгвістиці, вважаємо за доцільне, особливо на етапі впровадження напряму корпусної лінгвістики в українську мовознавчу традицію, визначити хронологічні межі НКУМ сучасною українською мовою. Тобто від останніх років XVIII ст. і до сьогодні, де окремо розглядати субперіод зламу XX / XXI ст., залишаючи поза увагою усі попередні періоди існування української мови, а саме: давньоукраїнський період від середини XI ст. до кінця XIV ст., ранньосередньоукраїнський від початку XV ст. до середини XVI ст., середньоукраїнський від середини XVI ст. до перших років XVIII ст., пізньосередньоукраїнський від середини і до кінця XVIII ст.

Виокремлення субперіоду зламу XX / XXI ст. мотивоване передусім екстралінгвальними чинниками, зокрема, утворенням Української держави і, відповідно, розширенням сфери функціонування української мови аж до входження в комп'ютерне середовище.

Отже, підкорпус художньої літератури у складі генерального корпусу НКУМ матиме обсяг 350 тис. слововживань, які репрезентуватимуть 155 текстів, і охоплюватиме художні твори сучасної української літературної мови від останніх років XVIII ст. і до сьогодні, де окремо слід розглядати субперіод зламу XX / XXI ст.

До укладання підкорпусу художньої літератури, як і до НКУМ загалом, пропонуємо застосувати принцип випадкової вибірки і

стосовно авторів, і стосовно творів. У результаті випадкової вибірки ми отримали такий список авторів, тексти яких становитимуть джерельну базу для підкорпусу художньої літератури:

1. [Андрій Головка](#)
2. [Андрій Малишко](#)
3. [Андрій Чайковський](#)
4. [Архип Тесленко](#)
5. [Богдан Лепкий](#)
6. [Богдан Ігор Антонич](#)
7. Борис Антоненко-Давидович
8. Борис Грінченко
9. Борис Олійник
10. Валер'ян Підмогильний
11. Василь Барка
12. [Василь Еллан Блакитний](#)
13. [Василь Земляк](#)
14. Василь Пачовський
15. [Василь Симоненко](#)
16. [Василь Стефаник](#)
17. [Василь Стус](#)
18. [Віктор Неборак](#)
19. [Віктор Петров](#)
20. [Володимир Винниченко](#)
21. [Володимир Діброва](#)
22. [Володимир Дрозд](#)
23. [Володимир Малик](#)
24. [Володимир Самійленко](#)
25. [Володимир Сосюра](#)
26. [Всеволод Нестайко](#)
27. В'ячеслав Сахно
28. [Гнат Хоткевич](#)
29. Григорій Квітка-Основ'яненко
30. [Григорій Чубай](#)
31. [Дмитро Білоус](#)
32. [Дмитро Павличко](#)
33. [Емма Андіївська](#)
34. [Євген Гуцало](#)
35. [Євген Маланюк](#)
36. [Іван Багряний](#)
37. [Іван Гнатюк](#)
38. [Іван Драч](#)
39. [Іван Карпенко-Карий](#)
40. [Іван Котляревський](#)
41. [Іван Кочерга](#)
42. [Іван Нечуй-Левицький](#)
43. [Іван Франко](#)
44. [Катерина Мотрич](#)
45. [Катря Гриневичева](#)
46. Леонід Глібов
47. [Леся Українка](#)
48. [Ліна Костенко](#)
49. [Максим Рильський](#)
50. [Марійка Підгірянка](#)
51. [Маркіян Шашкевич](#)
52. [Марко Вовчок](#)
53. [Марко Кропивницький](#)
54. [Микола Бажан](#)
55. [Микола Вінграновський](#)
56. [Микола Вороний](#)
57. [Микола Зеров](#)
58. [Микола Куліш](#)
59. [Микола Олійник](#)
60. [Микола Сингаївський](#)
61. [Микола Хвильовий](#)
62. Михайло Драй-Хмара
63. [Михайло Коцюбинський](#)
64. [Михайло Петренко](#)
65. Михайло Старицький
66. [Михайло Стельмах](#)
67. [Михайль Семенко](#)

68. Наталена Королева	89. Пантелеймон Куліш
69. Наталка Білоцерківська	90. Петро Гулак-Артемівський
70. Оксана Забужко	91. Платон Воронько
71. Оксана Іваненко	92. Роман Іваничук
72. Олег Ольжич	93. Семен Скляренко
73. Олександр Довженко	94. Сергій Плачинда
74. Олександр Олесь	95. Сидір Воробкевич
75. Олександр Підсуха	96. Степан Васильченко
76. Олексій Коломієць	97. Степан Руданський
77. Олена Теліга	98. Тарас Шевченко
78. Олесь Бердник	99. Тимофій Бордуляк
79. Олесь Гончар	100. Тодось Осьмачка
80. Олеся Садова	101. Улас Самчук
81. Ольга Кобилянська	102. Юрій Андрухович
82. Осип Назарук	103. Юрій Винничук
83. Остап Вишня	104. Юрій Клен
84. Павло Глазовий	105. Юрій Ліпа
85. Павло Грабовський	106. Юрій Мушкетик
86. Павло Загребельний	107. Юрій Покальчук
87. Павло Тичина	108. Юрій Федькович
88. Панас Мирний	109. Яр Славутич

Оброблення текстів у НКУМ доцільно реалізовувати за допомогою засобів SGML [3] у форматі TEI [4]. Де SGML (Standard Generalized Markup Language) – це міжнародний стандарт на визначення незалежних від пристроїв уведення/виведення інформації, незалежних від обчислювального середовища методів подання текстів у електронній формі. А TEI (Text Encoding Initiative) – система кодування текстів, яка є міжнародним і міждисциплінарним стандартом подання усіх типів текстів, функціональних у бібліотечній, музейній, видавничій справах, лінгвістиці.

Схема кодування TEI використовує стандартну мову узагальненої розмітки (SGML) і спрямована на забезпечення обміну інформацією, що зберігається в електронній формі. Використання SGML і TEI – це шлях до універсального оброблення тексту, завдяки чому будь-яке програмне забезпечення загального призначення, яке має змогу працювати із SGML, може опрацьовувати TEI-сумісні тексти.

У процесі програмного оброблення текстів для формування підкорпусу художньої літератури НКУМ використовуємо адаптований набір тегів (кодів), співвідносний зі стандартним базовим набором тегів системи кодування TEI Lite для прозових творів.

Так, обов'язковими елементами для всіх текстів, поданих у форматі TEI, є *електронний заголовок і власне текст*.

1. Електронний заголовок.

Цей елемент тексту TEI містить загальну інформацію про текст (ми обрали й уніфікували систему кодів, яка подає бібліографічні дані та параметри тексту). Заголовок уводиться за допомогою елемента **<headerText>** і має чотири основних компоненти з відповідними атрибутами та значеннями:

<author>	містить повне ім'я автора;
<title>	містить назву твору;
<soursDesk>	групує бібліографічний та жанрово-стильовий опис опрацьовуваного тексту, роблячи це за допомогою таких елементів:
<edition>	подає особливості цієї редакції тексту;
<vol>	містить інформацію про номер періодичного видання, серії, тому тощо; подається за допомогою атрибута <i>type</i> , який має такі значення: <i>number</i> (номер), <i>series</i> (серія), <i>volume</i> (том);
<style>	подає інформацію про стиль художнього твору, що вводиться в корпус;
<genre>	подає інформацію про жанр художнього твору, що вводиться в корпус;
<extend>	подає інформацію про розмір електронного тексту; для зручності розмір вказується в кількості слів (оскільки слово є одиницею виміру самого корпусу), за допомогою атрибута <i>type</i> ¹ , який має значення <i>w</i> – скороченої форми терміна <i>word</i> (слово);
<publicationStmt>	групує інформацію про

¹ Глобальний атрибут *type* конкретизує текст через присвоєння йому різних значень і активно використовується у випадках типологічного розмаїття

	публікації / видання / перевидання опрацьованого тексту;
<publisher>	містить назву видавництва;
<pubPlace>	подає назву місця, де розташоване видавництво;
<date>	містить дату виходу видання (дата може бути подана в будь-якому форматі);
<address>	містить адресу видавництва, представництва, електронної бібліотеки, сайту тощо, тобто місця, звідки взято текст. Передбачені такі значення для уточнення типу адреси: <i>e-mail</i> – для електронної, <i>a-post</i> – для поштової.

2. Основна частина – власне текст.

Систему тегів для розмітки основної частини умовно можна поділити на дві групи. Першу групу становлять коди для розділення тексту, виокремлення як основної частини тексту, так і її структурних елементів і субелементів, а саме частин (розділів, книг тощо), абзаців, речень, а також пропусків у тексті. Другу групу формує система тегів для виділення окремих елементів тексту.

Текстову частину вводять за допомогою елемента <text>. Розділення тексту на першому рівні супроводжується використанням таких елементів:

<front>	містить довільну вступну інформацію, яка розміщена перед основним текстом;
<group>	містить монотекст, множину текстів або груп текстів;
<body>	містить усю основну частину одного монотексту, крім того, що стосується вступної чи завершальної частин;
<back>	містить різні додатки і все, що розташоване після основного тексту.

Основна частина прозового тексту може бути згрупована в глави (розділи, підрозділи, книги тощо), або представлена у вигляді простого набору абзаців. У першому випадку використовуємо елемент **<div>**. Взагалі цей тег застосовуємо у випадку виділення будь-якої чітко вираженої частини, наприклад, діалогу без слів автора або віршованого тексту, із типологічним визначенням такої частини за допомогою відповідних елементів. У другому випадку абзац відмічається тегом **<p>**. У межах основної частини всі речення виділяються елементом **<s>**. Пропуски тексту позначаються тегом **<gap>**.

Таким чином, для розділення тексту на другому рівні використовуються такі елементи:

<div>	містить розділ або чітко виражену частину прозового тексту; обов'язковими для цього елемента є атрибути <i>type</i> і <i>n</i> ; останній означає коротку (але зрозумілу) назву або номер розділу; атрибут <i>type</i> подає загальноприйнятну назву для відповідної категорії частини або вказує на тип частини, яку необхідно виділити; в НКУМ для атрибута <i>type</i> використовуються такі значення:
<chapter>	розділ, глава, частина;
<book>	книга;
<poem>	вірш у прозовому творі; розмітка самого вірша відповідно до стандартів TEI з використанням елементів <lg> (виокремлює групу віршованих рядків, що становлять певну структурну одиницю) і <l> (виокремлює віршований рядок);
<speech>	пряма мова;
<p>	відмічає абзаци прозового тексту;
<s>	відмічає речення прозового тексту;
<gap>	відмічає пропуск у тексті.

Наступний перелік тегів та їхніх значень стосується кодування елементів тексту.

<abbr>	скорочення будь-якого типу;
<address>	будь-яка адреса в тексті;
<cit>	цитата з будь-якого іншого документу;
<date>	дата у будь-якому форматі;
<num>	будь-яке число;
<lg>	група віршованих рядків, що становлять певну структурну одиницю;
<l>	віршований рядок;
<name>	будь-яка власна назва; потребує використання атрибута <i>type</i> з такими значеннями:
<antrop>	антропоніми;
<toponim>	топоніми;
<place>	назви країв, країн, територій
<astrolog>	назви астрономічних об'єктів;
<teonim>	назви божеств;
<zoonim>	клички тварин;
<organisation>	назви організацій;
<literat>	назви художніх творів;
<print>	назви друкованих видань
<term>	термін; у разі вживання терміна іноземною мовою передбачено використання атрибута <i>lang</i> із зазначенням перших літер назви мови англійською мовою, наприклад: <i>engl</i> – англійська, <i>kirg</i> – киргизька, <i>chin</i> – китайська, <i>lat</i> – латина; <i>slav</i> – старослов'янська мова тощо;
<sp>	пряма мова;
<speaker>	мовець прямої мови;

<foreign>	запозичення; у разі вживання іноземною мовою також передбачено використання атрибута <i>lang</i> із зазначенням відповідної мови;
<hi>	відмічає слово чи фразу, які графічно відрізняються від загального тексту; потребує атрибут <i>rend</i> , якому, відповідно, надаються наступні значення:
<italic>	курсив;
<bold>	напівжирний шрифт;
<u>	підкреслений текст;
<ll>	велика літера (<i>large letter</i>).

Приклад:

```

<header Text>

  <author> В'ячеслав Сахно </author>
  <title> Циркулятор </title>

  <sourceDesc>
    <edition> Сучасність </edition>
    <vol> 3 </vol>
    <style> художній </style>
    <genre> роман </genre>
    <extend type=w> 5000 </extend>
  </sourceDesc>

  <pablStmt>
    <pubplace> Київ </pubplace>
    <date> 2001 </date>
    <address> </address>
  </pablStmt>

</header Text>

<text>

```

<p>
<s>Я зрідка бачу сни.</><s>Або просто забуваю.</><s>Тому я заздрю людям, які їх бачать і пам'ятають.</><s>Адже вони мають змогу жити у двох різних світах.</><s>Одне життя вдень - нудне й однобарвне, геть інше вночі - непередбачуване й різнобарвне.</><s>Щоправда, вранці настає неабияке розчарування - настирливо дзеленчить будильник, мушиш збиратися на осоружну працю.</><s>Гадаю, якби я міг добирати собі сни до вподоби, на власний смак, то, можливо, й змирився б із білим днем.</>

</p>

<p>

<s>Мені люба нічна пора.</><s>Тим-то я не люблю спати, а вставати вранці й поготів.</><s>Тобто я е, за прийнятими мірками, совою, або, радше, пугачем чи сичем.</><s>Слово чоловічого роду мені імпонує більше.</><s>Цілком імовірно, що людина насправді нічна істота, бо ж саме ніч вона обрала для мрій, любовців і збереження породи.</>

</p>

<gap>

<p>

<s>Власне, втрачати мені було нічого.</><s>По мені ніхто б і не заплакав!</><s>Але ж це справжнісіньке самогубство!</><s>Можливо, в мене ще будуть шанси, не такі ризиковані!..</>

</p>

<p>

<sp>Твоєму життю ніщо не загрожує!</sp> немов гіпнотизуючи мене, провадив <name type=антроп>Богдан</>. <sp>На твоєму місці я б не відмовлявся від такого шансу.</ <s>Він підвівся.</> <sp>Думай, старий! Думай! Остаточну відповідь <gap></sp>

</p>

</text>

Література

1. Демська-Кульчицька О. М. Основи Національного корпусу української мови. – К., 2005.
2. Передрієнко В. А. Трьох стилів теорія // Енциклопедія. Українська мова. – К.: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 640–641.
3. Standard Generalized Markup Language ISO 8879: Information processing – Text and office systems. – Geneva, 1986.
4. Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange / С. М. Sperberg-McQueen, L. Burnard. – 2001. – <http://www.hcu.ox.ac.uk/TEI/P4X/index.html>.

Тетяна Цимбалюк-Скопненко, к. ф. н.*
Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374

**УКЛИНЮВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ЛЕКСИКО-
СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У
МОВІ ПЕРЕКЛАДУ МИКОЛИ ЛУКАША**

У статті проаналізовано специфіку вклинювання як лексико-семантичного перетворення у творчій спадщині видатного українського перекладача М. Лукаша, встановлено особливості інкорпорації елементів різних частин мови до структури традиційно вживаної фразеологічної одиниці в перекладних поетичних і прозових текстах.

У другій половині ХХ ст. інтенсивність інновацій у фразеологічних системах сучасних слов'янських мов помітно зросла. Ці динамічні процеси мають багаторівневий характер, оскільки культурно-політичні події згаданого періоду справили надзвичайний вплив на всі мови європейського ареалу. Лексико-семантичні перетворення у фразеологічній системі літературної мови передусім полягають у тому, що оказіональні елементи доповнюють або змінюють компонентний склад традиційно вживаної одиниці. Використання вклинювання¹ як способу перетворення фразеологічної одиниці (далі – ФО) свідчить „про

* © Т. Цимбалюк-Скопненко, 2005

¹ Термін запровадив О. Кунін [2, с. 13].

деяку синтаксичну свободу її компонентів” [1, с. 144], яка виявляється тоді, коли замкнені, здавалося б, межі фразеологізмів розширюються, дозволяючи проникненню оказіональних елементів. Зрушення в традиційному складі фразеологізмів пов’язані з конкретним комунікативним завданням, вони посилюють інформаційний план звороту, формують авторське ставлення до того, про що йдеться, загострюють або створюють експресивну оцінку. Крім того, під час трансформації ФО часто відбувається певний перерозподіл сем у їхній змістовій структурі [3, с. 231], ревальвація традиційної образності, створюється бажаний стилістичний ефект.

Уклинювання слів у структуру ФО пов’язане з трансформацією сталих сполук слів, з їхнім граматичним розгортанням. Як свідчить фактичний матеріал¹, уклинювання змінних компонентів до складу фразеологізму належить до тих оказіональних перетворень, унаслідок яких зберігається загальна семантика й основні риси формальної структури фразеологізму. Під час цього виду лексико-семантичних перетворень ФО не руйнується, нового звороту не виникає, навпаки, трансформована ФО та її прототип і далі перебувають у колишніх системно-лінгвальних відношеннях.

Аналізуючи конкретні приклади введення нових компонентів до складу ФО, можна зробити висновок, що оказіональні зміни фразеологізму в мовленнєвому вживанні мають системний характер, оскільки вони залежать від властивостей самої ФО та від її функціонування в системі мови. Серед найуживаніших видів уклинювання в перекладах Миколи Лукаша можна виокремити такі:

а) уклинювання іменника: **захитати ченцеві віру** (... [кавалер] *ніби знехочу одмовлявся, що не послав [панії] ані гаманця, ані пояса, щоб не захитати ченцеві віри в слова тої панії, якщо він і на сей раз од неї говорить* (Боккаччо, с. 182)); **дати катюзі гарту** (*Схопили [капітана] та й покотили перевертом по всіх лавах, од корми до самої прови – такого гарту катюзі дали, що поки до головної щогли докотили, він уже й душу в пекло визівнув* (Сервантес, с. 253)); **упіймати Ізабетту на**

¹ Усі ілюстративні приклади в статті подано без правописних змін, так, як вони засвідчені в текстах перекладів М. Лукаша. Якщо аналізований мовний зворот містить певний елемент, що не відповідає теперішньому правопису, то відразу після нього у квадратних дужках світлим шрифтом наведено відповідну сучасну нормативну словоформу.

гарячому (Разом з іншими черницями, які з великого бажання **впіймати Ізабетту на гарячому** не звертали уваги, що в паніматки на голові, вона підбігла до келії молоді черниці, і вони всі гуртом **виважили двері** (Боккаччо, с. 512)); **убити чоловіку в голову** (... одна з найбільших спокус – то **вбити чоловіку в голову**, ніби він може написати й надрукувати книгу, що принесе йому стільки слави, стільки грошей... (Сервантес, с. 338)); **діла жінкам нема** ([Фавни:] // **Що фавн кирпатий, то це дарма, // До того діла жінкам нема. // Кивне недбало, де гурт жінок, – // Найкраща радо іде в танок** (Гете, с. 253)); **діло, братчики, не стане** ([Антонелло:] // **Звичайна річ, тобі платить, Трістане. // [Трістан:] // За мною діло, братчики, не стане** (Лопе де Вега, с. 292)); **не виходити Полетті з думки** (У неї своїх турбот хоч одбавляй. Але Жізель уперто **не виходила Полетті з думки**, як і згадка про мадам Дюкен, якій довелося розвестися з чоловіком... (Стіль, с. 300)); **припасти товариству до душі** (Отсей старший нехай і порядкує всім у часі свого панування і вказує по своїй уподобі, де нам жити і що робити. Сі слова **припали товариству до душі**, і на перший день усі одноставно обрали за старшу Пампінею (Боккаччо, с. 41)); **брати ворога за зябра** ([Король:] // **Дон Манріке, ви ідіть // зараз же з двома полками; // впоравшись з бунтівниками, там порядок наведіть. // З вами піде граф де Кабра // з роду славних кордов'ян; // має він гучний талан // брати ворога за зябра** (Лопе де Вега, с. 55)); **довести справу до кінця** (На те одказав Лотарію, що як він уже почав, то мусить **довести справу до кінця**, хоч і знає напевне, що скільки не битиметься, все одно нічого не доб'ється (Сервантес, с. 214)); **припасти слухачам до смаку** (Сонети **припали слухачам до смаку**; невільник же, врадуваний добрими вістями про свого товариша, розповідав свою історію далі (Сервантес, с. 256));

б) уклінювання прикметника (як означення до одного з іменних компонентів ФО): **збити велику бучу** (Та якби ще тільки те, що мимо ходить та очима стріляє, а то вже до того знахабнів, що оце вчора прислав до мене якусь жінку з гостинцями й непристойними речами, передав пояс і гаманця, неначе в мене своїх мало, і так мене тим уразив, що якби гріха не боялася та вас так не шанувала, то ладна була **збити велику бучу**... (Боккаччо, с. 181)); **думка така насувається** (... скільки раз убачав я на власні очі, як добро моє тлумачила всяка ледар, і ніколи мені **не насувалася така думка**, як про сього чоловіка (Боккаччо, с. 177)); **плести всякі дурниці** (– Тут іще от яке діло, – сказав

священик, – наш добрий гідальго **плете всякі дурниці** тоді тільки, коли йдеться про предмет його божевілля...(Сервантес, с. 193)); **утішити абатову душу** (Сії слова [Ферондової жінки] вельми **втішили абатову душу**, бо йому здалося, що сама доля відкрила йому шлях до здійснення найлюбішого його бажання (Боккаччо, с. 215)); **на нікчемну жуфель** [жуфель] ([Люципер (до Господа):] // Зліпив із того тіста кілька куль, // Вони знічев'я крутять веремія // І до пізнання пнуться черв'яками, // Аж поки все те відшумить, схолоне // Й переведеться **на нікчемну жуфель**... (Мадач, с. 12)); **на кастільський** [кастільський] **кшталт** (– То навіть краще, – одказав парох, – ми могли б те й пану капітану пробачити, аби він тільки не переносив його до Гишпанії і не вивертав **на кастільський кшталт**, бо при тому немало природних прикмет сього твору втратилось (Сервантес, с. 45)); **давати належний лад** ([Фауст:] // Юрба, моїм покірн цілям, // Землі **дає належний лад**, // Виводить перепони хвилям // І морю творить строгу грань (Гете, с. 485)); **син примхливої фортуни** (...багатство суперника мого засліпило очі її [Люсіндиному] кохання; воно одвернулось од мене і пригорнулось до нього, пещеного **сина примхливої фортуни** (Сервантес, с. 169));

в) уклінювання займенника (у тій самій функції): **завдати вам брехню** (Як знайдеться, бува, який книгогриз чи бакаляр, що підкусить вас іспотайна та буркне комусь, що неправда ваша, на те не зважайте: хоч і **завдадуть вам брехню**, та руки, що те написала, все одно не втнуть (Сервантес, с. 10)); **збавити мені віку** (Безглузде й безрозумне бажання збавило мені віку. Коли звістка про мою смерть дійде до Камілли, нехай вона знає, що я прощаю її... (Сервантес, с. 34)); **віку нам укоротять** (Та як кинуться [ломбардці] на наші дома, то, може, не тільки все майно пограбують, а ще й **віку нам укоротять**... (Боккаччо, с. 47)); **не йняти їй віри** ([Теодоро:] // Обіцяла, кажеш, пані // одружити нас? // [Марчелла:] // Авжеж. // Чи ти **віри їй не ймеш?** (Лопе де Вега, с. 210)); **як вітром їх змело** (Тоді всі інші дрібнолюдки, що корчилились на підлозі, посхоплювались і з вереском побігли до малесеньких дверцят, **як вітром їх змело**. (Єлін Пелін, с. 52)); **дати їм на волю** (... поки я чую самі лише пусті слова, **даю їм** [огудникам] **на волю** що завгодно говорити, а сам своє робитиму і докори їхні проти них же й повертатиму (Боккаччо, с. 242)); **ламати його волю** (Може, він [король] учинив так навмисне, щоб погамувати трохи наші дотеперішні веселоці, а може, й інша яка була на те причина, та не

годиться мені **волі його ламати**, тож розкажу я вам про одну сумну та невеселу пригоду, уболівання вашого, я думаю, достойну (Боккаччо, с. 243)); **скрутити йому в'язи** ([Терсіт (до Ахілла:)] // Як Гектор **не скрутить йому** [Аяксові] **в'язів** у двобої, то скрутиться він і сам від безмірного тишання... Мене вже й не впізнає (Шекспір, с. 391)); **скрутити собі в'язи** (**Скрутиш собі** [, Елено,] **в'язи**, дасть Бог, то й тобі полегшає, бо ти кажеш, таку муку терпиш, і мені на душі веселіше стане (Боккаччо, с. 471));

г) уклінювання прислівника: **не дуже діймати віри** (Скажи [, посланцю,] тільки твоєму панові, нехай мається на острозі й **не дуже діймає віри** Джанноттовим вигадкам (Боккаччо, с. 117)); **закинути десь у суху глибку** (Одне слово, і книгу цю, а також усяку іншу французжину, що тут знайдеться, треба б до якого часу **закинути десь у суху глибку**, нехай там лежить собі... (Сервантес, с. 45)); **клонити низько голову** (... та як його [шляхтича] **вмертвила** Вишня Воля, то я мовчу й **клоню низько голову**: так само вчинив би я, якби й мене самого навістив Господь (Сервантес, с. 106)); **ловити даремно гав** [гав] ([Мефістофель:] // **А хто й відкіль** [бійці] – моя турбота. // **Я не ловив даремно гав**, // **Всі арсенали обшугав**... (Гете, с. 445)); **налягати чимдуж на демено** (... мусили ми **вітрила зібрати**, а ті [корсарі] й собі **на демено чимдуж налягли**, аби нам проплив дати (Сервантес, с. 272)); **відавати потроху кінці** (Так отака ти, людська славо? // **З тобою я голодувати** // **І бідувати маю право** // **Й кінці потроху віддавати**... // **Лукава слава, їй же право!** (Верлен, с. 159)); **прогнати звідсіля втришия** (Докерів узяло зло. А чиновники тільки глип-глип один на одного, – чи не час, мовляв, **відступати на заздалегідь** підготовані позиції, бо ще трохи, і їх **проженуть звідсіля втришия** (Стіль, с. 25));

г) уклінювання дієслова: **гору почали брати** (Сюди, сюди, хоробре лицарство! Час і пора вам явити міць потужних правиць ваших, бо вже двораки в турнірі **гору почали брати!** (Сервантес, с. 48)); **грошей було не товсто** (Вина моя наяв вийшла, заступники підвели, бо **грошей було не товсто**, думав уже, що на горло мене скарають, аж ні – дали шість років галер (Сервантес, с. 127)); **не гурт було олій в голові** (Прицюцькувата монна Лізетта, в якій **не гурт було олій в голові**, дуже раділа, почувши ту нісенітницю, і повірила їй, як би й щирій правді (Боккаччо, с. 253)); **душею мав наложити** (Одне тільки можу сказати вам, пані моя: яка б уже там не була моя мужність, а коли вона в мене

є, мушу вам служити, хоч би й душею мав наложити (Сервантес, с. 186)).

У мові Лукашевих перекладів так само зафіксовано значну кількість укліновань двох і більше компонентів до складу традиційно вживаної ФО. Цей тип трансформації розриває фразеологізм, і ФО ніби розчиняється в контексті: **скуштувати найсмаковитіших у нас вершків** ([Нестор (до Улісса):] // *Хто може збити Гекторові славу, // Як не Ахілл? // Воно-то ніби й жарт, // Але багато між людьми заважить, // Бо тут троянці можуть скуштувати // Найсмаковитіших у нас вершків* (Шекспір, с. 354)); **так воно було чи інак** (*Чи так воно було, чи інак, менше з тим; тільки був той Тедальдо тяжко грошовитий і мав трьох синів...* (Боккаччо, с. 88)); **тримав у своїх руках усю владу** (*Той Аррігетто тримав у своїх руках всю владу на острові...* (Боккаччо, с. 108)); **багато води з того часу утекло** (*Ходив і я колись у підпільниках, чесним життям жив...* Було та загуло. **Багато води з того часу утекло** (Стіль, с. 221)); **уволити в усім твоєю волю** ([Маргарита (до Фауста):] // *О голубе, я так тебе люблю, // Що воленьку у всім твоєю волю...* (Гете, с. 156)); **запасти віддавна вам у голову** (*Всі знають, Дон Кіхоте, що дурниці // У голову віддавна вам запали...* (Сервантес, с. 22)); **лягти тут сю ніч головою** (*– На Бога, чоловіче добрий, іди собі звідсіль, як не хочеш лягти тут сю ніч головою. Іди, то лучче буде* (Боккаччо, с. 104)); **моя голова – я вже знаю – пуста** (*– Молодим, – мовив дід, – // я боявсь неспроста, // Що це може відбитись на мізку, // Та моя голова – я вже знаю – пуста, // На ній можна стояти без риску* (Керролл, с. 216)); **доля скрізь йому сприяє** ([Улісс:] // *... той бо молодець [Троїл] // Сьогодні розходився, мов скажений. // У саме пекло рветься без ваги, // Не дбаючи про юність і недосвід, // І доля скрізь йому сприяє* (Шекспір, с. 429)); **не прийти ще як слід до тям** (*...прочувавшись уночі, він [чоловік] знайшов у неї на носі ту поворожку та й почав ото витворяти все те, що вам розказував, а тоді вернувся до неї, набив її добре, обстриг та, не прийшовши ще як слід до тям, уявив собі (та й досі ще, мабуть, уявляє), що він то зі мною таке зробив* (Боккаччо, с. 419)); **наложити на нього це тавро** ([Адам:] // *Я не клену ледачого народу, // не винний він, що злидні наложили // На нього це тавро ганебне рабства, // А рабство перетворює його // В знаряддя душоубства для зухвальців* (Мадач, с. 67)).

Уведення до складу традиційно вживаної ФО нових компонентів треба пояснювати не тільки прагненням перекладача уточнити, але й конкретизувати властиву фразеологізмові абстрактну семантику, позбавити її безособовості й надати мовленню додаткового семантичного та стилістичного забарвлення проти традиційної ФО.

Література

1. Виноградов В. С. О некоторых видоизменениях исходной модели фразеологического сочетания в предложении (на материале фразеологических сочетаний с исходной моделью «прямопереносный глагол + существительное») // Учёные записки ЛГУ. – Л., 1957. – Вып. 29. – № 29. – С. 131 – 145.
2. Кунин А. В. Вклинивание как лингвистическое явление // Иностр. яз. в школе. – 1973. – № 2. – С. 13 – 22.
3. Черная А. И. Некоторые приемы стилистического окказионального преобразования фразеологических единиц // Исследование лексической сочетаемости и фразеологии. – М., 1975. – С. 222 – 244.

Джерела

- Боккаччо – Боккаччо Джованні. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1985.
- Верлен – Верлен Поль. Лірика / Пер. з франц. М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. – К.: Дніпро, 1968.
- Гете – Гете Йоганн Вольфганг. Фауст: Трагедія / Пер. з нім. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1981.
- Слін Пелін – Слін Пелін. Ян Бібіян: Повість-казка / Пер. з болг. М. Лукаш. – К.: Дитвидав УРСР, 1961.
- Керролл – Керролл Льюїс // Лукаш М. О. Від Боккаччо до Аполлінера: Переклади / Ред. упоряд., авт. передм. М. Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1990. – С. 215 – 227.
- Лопе де Вега – Вега Карпіо Лопе Фелікс де. Овеча криниця. Собака на сні / Пер. з ісп. М. Лукаш. – К.: Держлітвидав УРСР, 1962.
- Мадач – Мадач Імре. Трагедія людини: Драматична поема / Пер. з угор. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1967.
- Сервантес – Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі / Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепада. – К.: Дніпро, 1995.
- Стіль – Стіль Андре. Перший удар / Пер. з франц. М. Лукаш. – К.: Держлітвидав, 1953.
- Шекспір – Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда: Драма / Пер. з англ. М. Лукаш // Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1986. – С. 331 – 435.

*Оксана Тищенко, к. ф. н.**

Інститут української мови НАН України (Київ)

*Світлана Кульбіда, к. п. н.**

Інститут спеціальної педагогіки АПН України (Київ)

УДК 161.2.81'374.46

УКРАЇНЬСЬКА ЖЕСТОВА МОВА ГЛУХИХ ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ПАРАМЕТРИЗАЦІЇ

У статті обґрунтовано необхідність створення “Словника української жестової мови глухих”, означено корпус Словника, структуру словникової статті відповідно до специфіки матеріалу лексикографування – жестової мови глухих.

В Україні на рівні прогресивних держав світу (США, Канади, Великобританії, Швейцарії та ін.) декларується позитивне ставлення суспільства до осіб з вадами слуху. Зокрема наголошено на повазі й розвитку їхніх прав користуватися рідною мовою – українською жестовою мовою (УЖМ). Так, у Законі України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” зазначається, що “дактильно-жестова мова визнається і як засіб спілкування, і як засіб навчання для осіб з вадами слуху” [1].

Основний контингент користувачів жестовою мовою – глухі люди з сімей глухих, які вважають ЖМ рідною мовою, доступною і зручною. Об'єднуючись у спільноти глухих, вони в змозі підтримувати функціонально багату мову й передавати її новим членам. Як стверджують дослідники [10], починаючи з XVIII століття на великих територіях у межах розвинених держав стали складатися єдині національні вербальні мови. Вірогідно, паралельний процес відбувався і з жестовими мовами. Важливим поштовхом для розвитку обох мов і поширення їх на території держави стало запровадження системи навчання, зокрема й спеціального навчання для глухих дітей. Так, перші школи для глухих в Україні були відкриті в Романові Новоград-

* © О. Тищенко, 2005

* © С. Кульбіда, 2005

Волинського повіту (1805 р.), у Львові (1830 р.), в Одесі (1843 р.) [14]. Основою навчання в зазначених закладах стала природна жестова мова, що розвивалася й передавалася з покоління в покоління в національних спільнотах людей з вадами слуху.

За комунікативними можливостями жестові мови в розвинених країнах світу в жодному разі не поступаються природним вербальним мовам і в наш час широко використовуються не тільки в системі дошкільної, початкової і середньої освіти, а й у вищій школі (наприклад, Галлодетський університет у Вашингтоні), у деяких засобах масової інформації (телебаченні), під час проведення національних міжнародних конференцій Всесвітньої федерації глухих, для обговорення складних лінгвістичних, історичних та інших проблем [7].

На основі ЖМ сформувалася штучна жестова мова, яка поєднує кальку жестів на слова й дактилологію (систему пальцевих знаків, що відповідає літерам абетки). Це – калькована жестова мова (КЖМ). КЖМ – другорядна знакова система, яка засвоюється на основі й у процесі вивчення глухою людиною словесної мови. За таких умов жести є еквівалентами слів, а порядок їх використання збігається з порядком слів у звичайному реченні [5; 6], тобто КЖМ є кінетичним відбиттям вербальної мови і має *лінійний* характер.

За ступенем автономності ЖМ, урахувавши свої природні особливості, не пов'язана зі словесною мовою, на відміну від калькованої жестової мови. Окрім того, ЖМ має ознаку стихійності виникнення й розвитку, відзначається своєрідністю морфології, синтаксису, семантики, що дозволяє назвати її повноцінною мовою.

Це підтверджує дослідження американського вченого в галузі структурної лінгвістики W. Stokou, котрий уперше дослідив морфологію ЖМ і довів, що жест – це мінімальна змістова одиниця мови і відповідає **морфемі** у вербальній мові. Також учений виокремив три основні характеристики жесту: конфігурацію, локалізацію та характер руху, називаючи їх **фонемами** (напевно, варто ввести термін **кінема**). Створену вченим систему письмового запису жесту – так звану нотацію або транскрипцію – широко використовують сучасні дослідники національних ЖМ світу. Наприклад, жести “МОСКВА” і “СТАРІЙ” збігаються трьома фонемами: конфігурацією, побудовою, локалізацією, але відрізняються характером руху, який у транскрипції позначають, відповідно, → у жесті “МОСКВА” та ↓ у жесті “СТАРІЙ”.

Вислови ЖМ поряд із жестовим компонентом доповнюються й мануальним (мімічним), візуальним компонентами [10], які функціонують аналогічно паравербальним засобам природних вербальних мов, а також використовуються для вказівки на якийсь об'єкт, висловлення заперечення, членування висловлення та ін.

Грамагична інформація жестово зазвичай передається одночасно з лексичною, жест під час виконання може змінювати модуляцію (рука/руки рухаються рівномірно, пришвидшено, із зупинками, змінюють напрямок тощо). Тому жестове висловлювання на відміну від словесного *нелінійне*. Синтаксис ЖМ вирізняється тривимірністю простору і виявляє суб'єктно-об'єктні відношення, часові параметри в основному через локалізацію.

Серед вітчизняних дослідників вивчали КЖМ та створювали своєрідні посібники з елементами перекладних словників Микола Тяжелов (1940 р.), Наталія Іванюшева (1968 р.), Рудольф Раєвський (1968 р.), Йосип Гейльман (1970 р., 2001 р.), Галина Зайцева (2000 р.), Лідія Димскис (1998 р.), Раїса Фрадкіна (2001 р.), Євдокія Зуєва (2002 р.). Жестова мова глухих в Україні практично не досліджена.

Лексикографічна параметризація УЖМ, зокрема розроблення засад створення Словника української жестової мови (СУЖМ) впливає з нагальної потреби у цьому серед людей з вадами слуху як членів особливого мікросоціуму – лінгвістичної меншості у суспільстві [7], а також серед фахівців спеціальної освіти в галузі сурдопедагогіки.

Об'єкт СУЖМ – жестову мову – розуміємо як повноцінну комунікативну систему, зовнішня сторона якої побудована винятково на жестово-мімічній основі [5]. Це не кінетична копія природної вербальної мови, а символічна система зі своїми законами, рисами – як специфічними, так і такими, що властиві будь-якій комунікативній системі („комунікативними універсаліями”) [2].

Тип СУЖМ. Пропонована робота – це тлумачний словник, який створюватиметься на засадах загальнономовного тлумачного словника. Але якщо традиційний тлумачний словник природної вербальної мови можна назвати вербально-вербальним (словесно-словесним), тобто лексичні (фразеологічні) одиниці тлумачаться лексичними одиницями, то СУЖМ назвемо жестово-вербальним (жестово-словесним).

Структура СУЖМ. У зв'язку зі специфікою тлумаченого матеріалу – жесту – корпус словника матиме кілька блоків.

Як уже було зазначено, жест як елемент комунікативної системи глухих має такі характеристики: *конфігурація, побудова, локалізація, характер руху, мануальний елемент*. Традиційно ці характеристики називають *фонемами* (за аналогією до природної вербальної мови). Упорядкований набір таких фонем щодо кожного жесту становить його *нотацію* (або *транскрипцію*). Кожна фонема (за різними науковими джерелами) має *вербальний опис* або *символічне позначення*. Наприклад: **побудова** жесту може бути **простою** (у створенні жесту бере участь *одна* рука – права чи ліва) або **складною** (*дві* руки). Символічно цю фонему позначають так: **П; Л; ПЛ**, що відповідає вербальному опису: **права рука; ліва рука; права і ліва (обидві) руки**. Отже, фонема *побудова* репрезентована у варіантах *права рука, ліва рука, обидві руки*.

З огляду на це пропонуємо шість блоків корпусу словника. Перші п'ять блоків – це п'ять своєрідних алфавітів, де зображено, описано й символічно позначено варіанти кожної з названих вище фонем. Так, *конфігурація* представлена сорока вісьмома варіантами, *побудова* – трьома, *локалізація* – від п'яти до дев'яти (за різними даними), *напрямок руху* – кількістю до десяти варіантів.

Ці блоки – стартовий будівельний матеріал, що його використовуватимемо для упорядкування й транскрибування жестів у **реєстрі** основного – шостого блоку, де репрезентовано власне тлумачні статті.

Принципи добору реєстру СУЖМ. Добирати реєстрові одиниці (жести) до Словника плануємо за спостереженням природних комунікативних актів у сім'ях глухих та людей з вадами слуху, а також користуючись уже опублікованими джерелами.

Принципи укладання реєстру СУЖМ. Оскільки кожен жест має транскрипцію, то принцип укладання реєстру умовно можна назвати *алфавітним*. Ключовою характеристикою подання жестів є *конфігурація*. Так, у шостому блоці Словника буде 48 розділів (за кількістю варіантів конфігурації), усередині кожного з них жести буде впорядковано за *побудовою, локалізацією, характером руху*.

Структура тлумачної статті СУЖМ. У правій частині словникової статті буде *жест* як реєстрова одиниця (малюнок або фото), його *транскрипція, вербальний опис*, а також за необхідності *ремарки* (загальноновживаний, діалектний, просторічний тощо). Ліва частина – *тлумачення жесту та ілюстративний матеріал* (речення чи опис ситуації, коли такий жест уживають). За можливості буде наведено

етимологію жесту, наприклад жест “ДИРЕКТОР” є інсценувальним, в основі – зображення ключів на поясі.

Найскладнішим елементом є власне тлумачення жесту. Зазвичай жестові (жестово-вербальні та вербально-жестові) словники є швидше **перекладними** з жестової мови на вербальну чи навпаки, коли до жесту наводять словесний еквівалент [10] або до слів – жестовий [3; 6; 9; 12; 13]. Однак цього, на нашу думку, недостатньо.

Наприклад, один і той самий жест може означати: *лижі, лижний, ходити (кататися) на лижах, лижна прогулянка, лижник* тощо (звичайно, у різних контекстах). Тому вважаємо, що необхідно виокремити **сему** жесту як узагальнення: “Означення особи, предмета, дії, процесу й ознаки, пов’язаних з *лижами*”. А друге й наступні значення будуть конкретизовані найуживанішими контекстами.

Трапляється, що жест розширив сферу функціонування і з конкретного став узагальнювальним. Наприклад, жест “СПИСОК” вживають на означення понять *меню, розклад, графік, програма, репертуар* тощо. Отже, користуючись традиційним тлумачним словником, на нашу думку, можна виозначити сему “Упорядкована певним чином інформація”.

Хочемо наголосити, що перехід до нового етапу ставлення до людей з вадами слуху, який у Європі здійснено під час довготривалого розвитку демократичних норм та економічного підйому, на теренах України починається лише з початком третього тисячоліття, що на декілька десятиліть пізніше, і здійснюється у принципово нових умовах. Тому побудова науково обґрунтованої стратегії створення словника потребує врахування:

- специфіки національних умов становлення й розвитку УЖМ;
- стану УЖМ сьогодні;
- потенціалу зарубіжної та вітчизняної науки щодо вирішення методологічних, теоретичних, практичних проблем вивчення жестової мови;
- досвіду створення моделей словників із зазначеної тематики.

Призначення СУЖМ. Словник адресований комунікантам глухим та з вадами слуху, а також тим, хто спілкується з такими людьми (учителі, сурдоперекладачі), як навчальний посібник.

Важливим моментом нашої науково-практичної діяльності є дослідно-експериментальна робота. У її межах буде здійснюватися аналіз і вивчення нормативних одиниць УЖМ, накопичення банку даних, що

дасть змогу розробити й оформити фактичний матеріал за відповідними характеристиками, залучення осіб з вадами слуху – носіїв УЖМ до роботи у відповідному напрямку.

Література

1. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». – №1773–IV. стаття 23. – К., 2004. – С. 1.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений. – М., 1983. – Т. 5. – С. 72.
3. Гейльман И. Ф. Знакомтесь: ручная речь. – 2001.
4. Димскис Л. С. Изучаем жестовый язык. – Минск, 1998.
5. Жестовые языки // Энциклопедия «Кругосвет». – Central European University Regents, 2001. – www.rol.ru/
6. Зайцева Г. Л. Жестовая речь. Дактилология. – М., 2000. – С. 37–38.
7. Зайцева Г. Л. Разговор с Выготским... // Дефектология. – 1998. – №2. – С. 3-10.
8. Зайцева Г. Л., Фрумкина Р. М. Психолингвистические аспекты изучения жестового языка. – Дефектология. – 1981. – №1. – С. 7
9. Иванюшева Н. В. Мимико-жестикационная речь. – К., 1968.
10. Краєвський Р. Г. Мова жестів глухих. – Київ, 1964.
11. Кульбіда С. В. Стан використання і вивчення жестової мови в Україні / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми сучасної спеціальної освіти (українсько-канадський досвід)» – Київ–Едмонтон, 2004. – С. 63–67.
12. Тяжелов Н. А. Мимический словарь (рукопись). – 1940.
13. Фрадкина Р. Н. Говорящие руки. Тематический словарь жестового языка глухих России. – М., 2001.
14. Членов Е. В. Глухонемые и их обучение в Западной Европе и в России. С изложением новейших попыток развития слуха у глухонемых. – М., 1897.

Лариса Мовчун, к. ф. н. *
Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ БАЗИ ДАНИХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО РИМАРІЯ

У статті розглядається сучасний стан римографії та аргументується необхідність формування лінгвістичної бази даних українського римарія. Він має базуватися на поетичних текстах другої половини 80-х р. ХХ ст. – початку ХХІ ст. База даних не збагатиться з лексиконом академічних словників. З одного боку, вона міститиме загалом меншу кількість слів, а з другого боку, більшу кількість „несловникових” слів – інноваційних та позасистемних елементів, а також численні словоформи. Обов'язкові поля бази даних римарія: римовий індекс, римокомпонент, римове слово, його граматичні ознаки, ілюстрація, автор, назва джерела, рік видання, сторінка.

Історія лексикографування слів зі співзвучними закінченнями налічує не одне століття (детальніше з нею можна ознайомитися за джерелами [1, с. 9; 2, с. 3–4; 6, с. 23–24;], а також на порталі «Русские рифмы» [8]). Оприлюднені здобутки українських лексикографів значно скромніші – це «Словник українських рим» А. А. Бурячка й І. І. Гурина, «Словник рим Євгена Гребінки» І. І. Гурина та «Словник рим української мови» С. Караванського.

Цікаво, що всі три праці вітчизняних лексикографів є різнотипними: перша з них – це академічний (укладений на основі найповнішого на той час одинадцятитомного тлумачного словника) римарій; друга – зразок авторської лексикографії з літературознавчо зорієнтованою характеристикою рим і, нарешті, третя – оригінальний словник, побудований за розробленою самим мовознавцем лінгвографічною методикою з детальним граматичним індексуванням римових слів.

Зауважимо, що в європейській та американській лексикографічній практиці римарії є достатньо запитуваними й популярними словниками,

* © Л. Мовчун, 2005

що часто перевидаються. Ось, наприклад, незначна частина англomовних словників рим останніх 15 – 20 років:

Essential Songwriter's Rhyming Dictionary by Kevin M. Mitchell (1996)

Hal Leonard Pocket Rhyming Dictionary by Ranson Jana (2003)

Merriam-Webster's Pocket Rhyming Dictionary (2001)

New Rhyming Dictionary and Poet's Handbook: A Stimulating Storehouse of Words and Rhymes for the Writer by Burges Johnson (1991)

Random House Webster's Pocket Rhyming Dictionary (1999)

Rhyming Dictionary by Sue Young (1994)

Scholastic Rhyming Dictionary (1997)

The Modern Rhyming Dictionary Edition by Gene Lees (1987; 2000)

The Penguin Rhyming Dictionary by Rosalinda Fergusson (1986)

Webster's Compact Rhyming Dictionary (1987)

Ці словники різні за обсягом (повні й кишенькові) та призначенням (наприклад, для поетів і для піснярів). Крім традиційних паперових існують також електронні словники рим, зокрема римарії, з якими можна працювати в мережі Інтернет (наприклад, *WriteExpress Rhymers*, *RhymeZone* і римівник для дітей *Poetry4Kids*). У діалоговому вікні користувач записує слово й отримує відповідну римову пару (гніздо). На вибір йому пропонують дво-, три-, чотири-, п'ятискладові й т. ін. слова, що мають відповідний римокомпонент (у *RhymeZone*). *WriteExpress Rhymers* вимагає кілька параметрів для пошуку¹:

Word to rhyme	<input type="text"/>	
Type to rhyme to find	<input type="text"/>	
	From	To
Syllables in words	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Letters in words	<input type="text"/>	<input type="text"/>
First letter in words	<input type="text"/>	<input type="text"/>

На сайті *ukrmoval.net* анонсовано появу електронного словника українських рим. Отже, в Україні також роблять кроки для розбудови

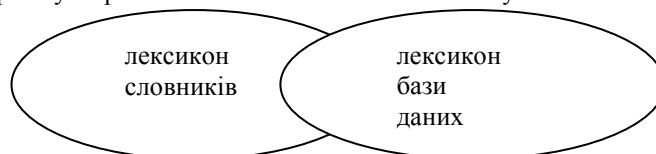
¹ Переклад наш: *слово для добору рими; який тип рими знайти; складів у слові (від... до); літер у слові (від... до); перша літері у слові (від... до)*.

римографії із застосуванням новітніх технологій. Її розвиток проходитиме кількома шляхами: 1) укладання словників рим на основі спеціально створених баз даних (пор. з методикою укладання термінологічних словників [4, с. 100]) і 2) у результаті опрацювання даних корпусної лінгвістики. За повідомленням Є. А. Карпіловської [5, с. 89–90], у лабораторії комп'ютерної лінгвістики при кафедрі сучасної української мови Київського національного університету ім. Тараса Шевченка працюють над створенням комплексного текстозорієнтованого словника сучасного українського поетичного мовлення. У відділі лексикології та комп'ютерної лексикографії Інституту української мови НАНУ під керівництвом О. М. Демської-Кульчицької розробляється Національний корпус української мови [3, с. 92–110], у якому поетичні тексти, відповідно до його концепції, мають бути представлені початковою вибіркою 50 тис. слововживань.

Отже, виходячи з:

- практичних потреб (мати оновлений словник для використання його поетами, перекладачами тощо);
- науково-дослідницьких потреб (отримати фактичний матеріал для визначення діапазонів римування, для аналізу лексичної динаміки української поезії, для вивчення впливу рими на порушення літературних норм різних рівнів і т. ін.),

вважаємо актуальним завдання створити базу даних римарія на основі сучасної української поезії. Лексикон бази даних, безумовно, не збігатиметься з лексиконом будь-якого найповнішого словника. Що більша вибірка, то більшу частину словникового лексикону включатиме в себе лексикон бази даних. Проте вони ніколи не взаємонакладуться унаслідок того, що: 1) не всі лексеми зі словникового реєстру можуть бути римовими словами; 2) реальний поетичний словник містить позасистемні та інноваційні елементи (див. далі); 3) у базу даних входять лексеми в різноманітних граматичних формах; 4) римоутворюючими є не лише слова а й сполучення слів.

Джерела формування бази даних: авторські збірки, антології, журнальні та газетні публікації, оскільки римові одиниці відповідним

чином документуються. Хронологічні рамки текстів: друга половина 80-х р. ХХ ст. – початок ХХІ ст. Такий вибір зумовлений певними міркуваннями: саме з другої половини 80-х – початку 90-х років змінився поетичний словник у зв'язку з деактуалізацією раніше панівної ідеології й загалом із суспільними змінами. Говорячи про хронологічні рамки, маємо на увазі перш за все час написання, а не лише видання текстів, хоча й робимо виняток, включаючи до кола авторів, наприклад, В. Стуса, чії поезії стали відомі загалом лише після посмертного опублікування його збірки в 1990 році.

Для того, щоб вибірка корелювала з літературним процесом, ми добирали тексти жанрово й тематично різні – від послідовників традиційної поезії до постмодерністів, у тому числі й епатажні твори, скажімо, Ю. Позаяка. Тексти різні й за адресатом – призначені для дорослого читача і для дитячої аудиторії. Відкритим залишається питання перекладної поезії. На нашу думку, мова перекладних творів не зовсім вписується в концепцію створення *сучасного українського* римарія, оскільки несе часовий та етно-культурний відбиток країни оригіналу, що й позначається на лексичі.

На цей момент на різних стадіях опрацювання перебувають твори:

Андрусак І. Часниковий сік. – К.: Факт, 2004.

Білоус Д. Пернате царство. – К., 2003.

Білоцерківець Н. Алергія. – К.: Критика, 1999.

Жиленко І. Пори року. – К.: Укр. письменник, 1999.

Забужко О. Диригент останньої свічки. – К.: Рад. письменник, 1990.

Ірванець О. Любіть!.. – К.: Критика, 2003.

Калинець І. Книжечка для Дзвінки. – К.: Веселка, 1991.

Качан А. До синього моря хмарина пливе. – Одеса: Маяк, 2001.

Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989.

Криловець А. Скресання. – Рівне: Азалія, 1993.

Мамчич О. Перекотиболе. – К.: Пульсари, 2005.

Мідянка П. Дижма. – К.: Критика, 2003.

Пішаківська Н. Кульпарків на шахівниці. – Львів: Каменяр, 2003.

Позаяк Ю. Шедеври. – Львів: Піраміда, 2004.

Ряст Ю. Яворовий дощик. – К.: Задруга, 2003.

Цвид А. Зоря на два голоси. – К.: Рад. письменник, 1990.

Чередниченко Д. Священна діброва. – Канів: Родень, 1995.

Шалак О. При світлі снігів. – К.: KM Academia, 2001.

Формуючи лінгвістичну базу даних (логічну структуру для систематизованого зберігання римових слів та їх опрацювання в комп'ютерному середовищі [7, с. 42]) римарія, ми класифікували римові одиниці за такими параметрами:

I. Системність.

- Системні одиниці (римові слова з лексичного фонду української мови, наприклад: *пилон – профспілон, щоб – цовб (діал.), гризня – Боженя (неол.), царствено-красиві (неол.) – силу*).

- Позасистемні одиниці (транслітеровані, а також сконструйовані як наслідування зразків певної мови або відтворені її графічними засобами, наприклад: **Юкрейноланд** – атлант, **hoto** – по-земному, **accelerando** – веранда), що утворюють макаронічну риму.

II. Традиційність – інноваційність (у межах системних і позасистемних одиниць).

- Одиниці традиційного лексикону (літературні, діалектні, розмовні, просторічні, жаргонні тощо з відповідними ремарками, наприклад, для системних одиниць: *жива – мишва, [зі] мнов (діал.) – немов, мебля (прост.) – небо, западло (жарг.) – повезло, оскудієш (книжн.) – дінеш; для позасистемних одиниць: why [від англ. “чому”] – Уругвай, плі [від рос. “пли”, тобто “вогонь”!] – землі*).

- Авторські інновації (наприклад, для системних одиниць: *лопушезний – широчезний, бувсь – забувсь; для позасистемних одиниць: любоффь [від рос. «любовь»] – строф, клоки [від англ. «clock»] – кроки*).

III. Типологія структур.

- Прості (цілісноформлені й ті, що пишуться з дефісом, наприклад: *кафе – трофей, стук-стук – рук, непрпусти-спідниця (неол.) – одинця*).

- Складені (сполучення слів, що формують риму, наприклад: *була б – кульбаб, тану я – тайною, в вічу вони – нечувані*).

Обов'язкові поля в нашій базі даних – римовий індекс, римокомпонент, римове слово, початкова форма, граматичні ознаки римового слова (кодування граматичної характеристики), ілюстрація, автор, назва джерела, рік видання, сторінка.

Створювана база даних може доповнюватися й використовуватися для видання паперових словників рим, а також для створення електронних римаріїв.

Література

1. Бурячок А. А., Гурін І. І. Словник українських рим. – К.: Наук. думка, 1979.
2. Гурін І. І. Словник рим Євгена Гребінки. – Миргород, 1982.
3. Демська-Кульчицька О.М. Основи національного корпусу української мови. – К., 2005.
4. Дерба С.М. Укладання баз даних для створення словника-тезауруса термінів прикладної лінгвістики // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 16. – кн. 1. – С. 99 – 102.
5. Карпіловська Є.А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики. – Донецьк: Юго-Восток, 2003.
6. Мовчун Л. З теорії та практики створення римаріїв // Лексикографічний бюлетень. – К., 2005. – Вип. 11. – С. 23 – 29.
7. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К.: АртЕк, 1998.
8. Портал «Русские рифмы». Ел. ресурс <www.rifma.com.ru>

Тетяна Федоренко, к. ф. н. *

Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'373.4

**СИНХРОННО-ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ У
ПОЛЯРИЗОВАНИХ ЛЕКСЕМАХ**

У статті розглянуто питання синхроніки й діахроніки. Результати спостереження й аналізу підтверджують думку про те, що не до всіх лексичних груп можна застосувати комплексний підхід. У таких семантичних категоріях, як енантіосемія, превалює синхронне дослідження, яке дає можливість окреслити межі енантіосемії, визначити семантичні типи, виявити умови і способи її реалізації та стверджувати, що саме на синхронному зрізі утворюється енантіосемічний смисл.

* © Т. Федоренко, 2005

У дослідженні семантичної структури слова питання синхроніки й діяхроніки все ще належить до актуальних проблем сучасної лінгвістики. Мовознавча проблематика постійно вимагає удосконалення „надійних спеціальних прийомів у процесі фронтального вивчення ще невідомих або маловідомих секретів діалектичної за своєю природою мовної структури в часовому, діяхронному (історичному, еволюційному) і синхронному (статичному, описовому) відношеннях” [4, с. 71].

Численні дослідження семантики слова є підтвердженням постійного інтересу з боку мовознавців до цієї проблематики. Але одні дослідники вважають, що семантичну структуру слова треба вивчати діяхронічним методом (В. Порзежинський, В. Богородицький, А. Мейє), інші (М. Покровський, Р. Будагов, А. Білецький) переконані в тому, що її треба вивчати як синхронічним, так і діяхронічним методом. І. Ковалик стверджує, що нема достатніх підстав ставити синхронічний метод вище діяхронічного, бо вони не конкурують між собою. І. Ощипко теж зауважує, що не можна говорити про примат синхронічного методу над діяхронічним, бо синхронічне та діяхронічне дослідження семантики слова мають різні завдання [6, с. 87].

Отже, єдиної думки щодо синхронії і діяхронії поки що нема. До того ж і термінами „синхронія” і „діяхронія” мовознавці по-різному послуговуються в науковій практиці. З метою розмежування синхронії і діяхронії мовних фактів та синхронного і діяхронного вчення, а також методів у дослідженні мови, І. Ковалик пропонує закріпити за поняттям одночасності мовних фактів термін „синхронія”, за історичністю мови – „діяхронія” і відповідно паралельні похідні терміни – „синхронний” і „діяхронний”, а на позначення вчення та методів дослідження мовних фактів, які співіснують у часі, – термін „синхроніка” (від „синхронічний”), паралельно для найменування вчення і методу вивчення історії мови – термін „діяхроніка” (від „діяхронічний”) [4, с. 77].

У статті наведені терміни вживаються саме з такими значеннями, як пропонує І. Ковалик. Оскільки в поглядах на роль синхронії і діяхронії немає однастайності, ми вважаємо доцільним висловити свою точку зору. Думка про те, що комплексне синхронічне і діяхронічне дослідження семантичної структури мови допомагає всебічному і фронтальному її вивченню, є безперечно слушною. Але з цим твердженням, на нашу думку, можна погодитися тільки частково, бо не

до всіх мікросистем, зокрема, омонімії і енантіосемії можна застосовувати комплексний підхід. І. Ощипко теж зауважує, що „говорити про омонімію чи полісемію слова можемо тільки беручи синхронний мовний матеріал, але слова, які при синхронному вивченні є омонімами, при діахронному – тільки багатозначні” [6, с. 88].

Якщо при діахронному дослідженні омоніми перетворюються в багатозначні слова, то що ж тоді досліджувати відносно омонімії? Очевидно, що до таких семантичних мікросистем, як омонімія й енантіосемія, слід застосовувати тільки синхронічне дослідження. Спробуємо висвітлити питання діахронії й синхронії на матеріалі поляризованої енантіосемічної лексики, яку деякі лінгвісти іноді відносять до омонімів. Питання про природу енантіосемії зводиться до питання про те, чи суміщаються полярність значень і тотожність слова.

Одним із підходів вивчення енантіосемії є полісемічна й омонімічна лінії і лінія антонімії. Між ними можлива лінія, яка виводить енантіосемію за межі антонімії і не ототожнює її з омонімією. Твердження про омонімічну природу енантіосемічних слів виникло передусім унаслідок широкого розуміння терміна „омонімія”¹. Питання про віднесення енантіосемії до омонімії на перших етапах дослідження взагалі не поставало. К. Абель, В. Шерцль і Я. Гельблу розглядали протилежні значення одного звукового комплексу тільки як один із видів багатозначності.

Як засвідчили дослідження семантичної структури багатозначного слова в українській мові, зв’язок омонімії та полісемії полягає не тільки в членуванні багатозначного слова на омоніми, але ще більшою мірою в

¹ Нагадаємо, що А. Абаєв вважав омонімію „випадковим ланцюгом розбіжностей” і відкидав переростання первинної полісемії в омонімію. Він писав про полісемію як про явище, яке вищою мірою характеризує систему мови: „Полісемічні гнізда і структура полісемії – це найважливіша специфіка лексичної системи, те, що відрізняє одну мову від іншої. Омонімія ж, тобто випадковий збіг, ніякого відношення до системи немає. Полісемія має велике пізнавальне значення. У полісемії відбивається практика і мислення народу. Деякі словникові статті з багатою полісемією читаєш просто із задоволенням, стільки в них цікавого і повчального. Чудесний дар узагальнення, вигадливі порухи думки, іскрометні асоціації, яскраві метафори, образність, дотепність – чого тільки не знайдеш, коли уважно вивчаєш лексичну полісемію якої-небудь мови. Глибокі процеси мовного мислення, які розкриваються полісемією, опиняються в одному ряду з безглуздом, випадковим збігом [3, с. 73–74].

інтеграції омонімічних утворень у багатозначне слово, і, як стверджує Л. Лисиченко, останній спосіб є продуктивнішим, ніж перший. Він певною мірою регулює лексичну систему, уможливаючи усунення з неї надлишок омонімів [5, с. 33].

Такі „омоніми” втрачають самостійність і зливаються в одне багатозначне слово, що підтверджується й лексикографічними джерелами. На нашу думку, якщо в семантичній структурі слів-омонімів розвинулися протилежні значення (напр., **зацвітати**¹ і **зацвітати**²; **лихий**¹ і **лихий**² і под.), це є багатозначне слово, а не омонім. Л. Булаховський зазначає, що „абсолютної різниці між багатозначністю й омонімією нема через те, що й багатозначні за своїм походженням – (етимологічні) слова впродовж часу фактично з утратою мовцем відчуття колишнього зв'язку значень, можуть перетворюватися в омоніми” [2, с. 48]. Це твердження може стосуватися тільки діахронічного аспекту. Якщо ж енантіосемію розглядати на синхронному рівні, то „одне й те саме явище не може бути одночасно проявом як багатозначності, так і омонімії – і в цьому розумінні між ними є „абсолютна різниця” [11, с. 14]. Як відомо, у процесі історичного розвитку те чи інше значення може випадати з системи того чи іншого слова, але це „не є приводом для дроблення слова на омоніми” [3, с. 77].

Енантіосемія – неоднорідне явище, яке реалізується в різних часових зрізах. Протилежні значення в багатозначних словах спостерігаються досить часто. Якщо вони постають як ряд діахронних фактів, то одне із значень слова активне в сучасній мові, а інше – протилежне – застаріле. Якщо ж протилежні значення слова виступають в одному часовому зрізі, вони бувають стилістично маркованими: одне з них може бути розмовним або ж діалектним. Крім того, спостерігається й міжмовна енантіосемія, наприклад, укр. **вродливий** (красивий), рос. „**уродливый**” (безобразний); укр. **запам'ятати** (не забути), польск. і чеськ. **zapomínat** і **zapomenout** „забути”; болг. **никна** має значення напрямку руху вгору, в укр. і рос. **никнути** (**никнуть**) означає занепад, рух униз: **никнути головою** – хилити голову, поникати головою, хилитися.

Але більшість із таких слів можна вважати випадковим феноменом, коли мови „пішли своїм шляхом у формуванні значень, і тільки в зіставленні простежується, що ці шляхи виявилися протилежними” [9, с. 66]. Ряд явищ в українській мові, які відносять до енантіосемії, можуть бути умовно представлені як внутрішньомовна *діахронна* і *синхронна* енантіосемія. *Діахронна енантіосемія* – це зміна значень

слова в певний відрізок часу, коли вихідне і кінцеве значення стають протилежними [напр., **вiтiя** (з ремаркою *застарiле*)], раніше мало значення „майстер красномовства”, а тепер уживається з іронічним забарвленням: „той, хто любить виголошувати пишномовні промови”. Таких слів у мові не дуже багато. Вони свідчать лише про те, що на певному історичному етапі значення слова може змінюватися й часом – на протилежне.

Синхронна енантіосемія – це семантична розбіжність, при якій одне й те саме слово в сучасній мові має в своїй семантичній структурі протилежні значення. Як показав досліджуваний синхронний матеріал, синхронні енантіосеми не є набором випадкових феноменів. Вони розвиваються в семантиці багатозначних слів, об’єднані системою і є елементами певної системи, вираженими тими чи іншими матеріальними сутностями. Дослідження на синхронному рівні уможливило виокремити основні типи енантіосемії: емоційно-оцінну, лексичну і афіксальну. Тип емоційно-оцінної енантіосемії є свідченням того, що в семантичній структурі одного й того самого полісемантичного слова на синхронному рівні можуть суміщатися полярні емоційно-оцінні семи, які входять в його різні значення або відтінки значень, утворюючи меліоративні і пейоративні значення. Позитивна і негативна оцінка в значеннях ЛСВ (лексико-семантичних варіантах) окремих лексем твориться різними засобами: іронічним уживанням слова [**честити** „висловлювати повагу” і „лаяти”], наявністю семантичного компонента „надмірний” [**догiдливий, довiрливий, ловкий, спритний** тощо], „розрахований на зовнішній ефект, показний” і „гарний” (*красиві фрази*) тощо. Цей тип енантіосемії є відображенням лексичними засобами єдності протилежностей – емоційної оцінки мовцем реальної дійсності [10, с. 79–88].

У *лексичній* енантіосемії протилежні значення на синхронному рівні утворюються кореневими морфемами і переважно реалізуються протиставленням за ознакою співвіднесеності з конструктивною і деструктивною направленістю дії на досягнення результату, наприклад, **бити**¹ “розбивати, розколювати на шматки” (*шибки б’є* [бешкетник], *двері ламає* (Ю. Яновський), також „витоптувати” (*Вона* [Соломія] *рвала його* [очерет], *ламала, крутила і била ногами* (М. Коцюбинський) – вираження деструктивної направленості дії і „певним чином виготовляти або обробляти що-небудь” (*бити коноплі*) – вираження конструктивної направленості дії.

Те саме протиставлення спостерігається і в ряді інших лексем: **довбати** „робити, виготовляти що-небудь”. [*Біля куреня, на обрубкові сидить Кирило, довбає коритце для води* (Панас Мирний) (конструктивна дія) і „відковирювати, відламувати шматки чого-небудь, псуючи”. *Мур довбає* [віла], *твердий камінь креше* (Леся Українка)] (деструктивна дія); **різати** „виготовляти що-небудь, вирізуючи різьбленням” і „різанням псувати, знищувати”; **палити** „знищувати вогнем” і „випалюванням виготовляти (цеглу, гончарні вироби)”. Слід відзначити, що протилежна направленість дії на досягнення результату в одній лексемі сприймається чіткіше при співвіднесеності з іншими префіксальними лексемами. Лексико-семантичні варіювання на синхронному рівні означають диференціацію значень до граничної протилежності [**мазати** – **вимазати** долівку глиною і **мазати** – **обмазати, вимазати** книжку (одяг, взуття)].

В інших випадках умовою утворення енантіосемії можуть бути суб'єктно-об'єктні відношення, які виникають і в сфері значень іменників [(**пестун (пестунка)** „той(та), кого пестять” і „той(та), хто пестить”)]. У сфері значень дієслів і іменників рідше трапляються інші протиставлення. Так, у дієслова **хукати** виникли полярні значення за співвіднесеністю з ознакою „тепло – холод” – **хукати** „дихати, щоб зігріти (руки)” [*Тупцюють дроворуби, хукають у руки, а носи сині, на бородах сніг* (А. Тесленко)] „дихати, щоб охолодити (гарячу страву)”: *Блідий і наляканий, він стояв у кутку під іконою і, хукаючи, студив гарячий качан молодій кукурудзи* (Ю. Юхвід)]. Значення дієслова **хукати** протиставлені за дією „зігрівати – охолоджувати”. Дієслово **жевріти** має значення „слабо горіти, світитися невеличким полум'ям, блимати” [*Біля кошари ледве жевріло багаття* (С. Чорнобривець)] і „вблискувати яскравим світлом, давати яскраве світло” [*Сонце пекло і жевріло посереду безхмарного неба* (І. Франко)]. Значення дієслова **жевріти** поляризується за ступенем інтенсивності прояву дії. В іменниках **круча** „урвище” і „гора”, **бескид (бескет)** „круте урвище” і „гора, скала” відмічається протиставлення „вгору – вниз”. Лексична енантіосемія частіше відбиває ті дії, що відбуваються на синхронному рівні в реальній дійсності в ході виробничих операцій, які передбачають різні протилежні результати (конструктивні і деструктивні). В іменниках на позначення природних об'єктів, енантіосемія можлива через складність самого предмета.

В афіксальній енантіосемії значення протилежності виражаються префіксальними морфемами. Цей тип енантіосемії відрізняється від семантичного тим, що при енантіосемах на синхронному рівні існує реальний морфологічний показник протилежності. Протилежні значення виникають як результат уживання значень префікса, який надає двом значенням слова протилежного змісту¹. Серед багатьох значень префіксів як протилежні можуть розглядатися значення просторових, часових і кількісних відношень. Енантіосем, які мають значення просторовості, досить багато, „адже усе, що відбувається в реальній дійсності, так чи інакше зорієнтовано у просторі” [1, с. 63]. Основні значення таких енантіосем – „наближення до кого-, чого-небудь” і „віддалення від кого-, чого-небудь”, „всередину – назовні”, „вгору – вниз”, „до центру – у сторони”, „розсувати[ся] – з’єднувати[ся] – «зосереджуватися» (наприклад, з префіксом **ви-** „рухатися (переміщатися) зсередини” і „рухатися (переміщатися) назовні” – **виходити** (з хати) – **виходити** (на подвір’я); з префіксом **за-** **заганяти** („примушувати увійти кудись, у щось” [Дівчинка швиденько загнала скот у загороду (А. Головка) і „гнати кудись далеко” (Утікайте, вражі сини, бо буде вам горе! Заженемо вас поганців, аж за синє море! (Н.-Лев.)] – спільне значення „наближення – віддалення”.

У дієсловах переміщення (**виповзати**, **вискакувати** тощо) завжди міститься вказівка на два напрями *звідки – куди*, відображаючи тим самим у результаті переосмислення специфіку самого руху в реальній дійсності – разом з поняттям „наближатися” усвідомлюється і поняття „віддалятися”, оскільки наближення без віддалення і навпаки, віддалення без наближення уявити собі неможливо. З огляду на те, що рух завжди виникає в напрямку *звідки – куди* і його семантика синхронно виражає як початкову точку (*звідки*), так і точку його напрямку (*куди*), деякі дієслова переміщення можуть суміщати „в собі два напрями – одне актуальне для деякої ситуації, а друге – потенціальне, що, в свою чергу, може стати актуальним, якщо зміниться ситуація”. У результаті такого протиставлення в структурі дієслова одночасно містяться два лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) з ядреними семами „віддалятися” і „наближатися” (**виводити** (на галявину) – **виводити** (з лісу); **вирушати** (з села) – **вирушати** (в село); **впливати**

¹ Ми не поділяємо думку тих учених, які вважають, що афіксальна морфема позбавлена власного значення.

(зі ставка) – **впливати** (на середину ставка) тощо. Ті самі значення з префіксом за-: **забиратися, заїжджати, заходити, забігати, заганяти**.

Невелика група дієслів з префіксом **роз-**, які означають різні дії, протилежні за своєю направленістю, результатом: **розклеїти** „відклеїти” і „наклеїти в багатьох місцях”; **розгородити** „зняти огороження” і „відгородити”; **роз’їздити** „уторувати дорогу” і „зіпсувати частою їздою”; **розклинювати** „вбивати клин” і „вбивати клин” і т.ін. Афіксальна енантіосемія утворюється протиставленням морфем, із яких окремі за довгий період функціонування в мові на синхронному рівні усвідомлюються як засіб вираження протилежних відношень.

Узагалі система енантіосем синхронно передає різноманітність можливих у навколишньому світі різних співположень, зокрема, з диференціальною семантичною ознакою (ДСО). Слід зазначити, що відомим унікальним джерелом для характеристики семантики й особливостей функціонування одиниць загальнонаціональної лексики (а серед них – багатозначних слів і словосполучень) є “Словник української мови” в 11 томах. Розроблений у ньому комплекс значень і їхніх відтінків демонструє багатогранне життя слова в мові, про що неодноразово зазначав Л. Паламарчук [7, с. 14].

На основі встановлення диференціальних семантичних ознак в семантичній структурі окремих лексем полярних сем і їх узагальнення за допомогою дефініцій у тлумачному словнику, наводимо основні співположення:

I. Просторова співвіднесеність (енантіосеми з ДСО „наближення–віддалення”) (**залігати** „летючи, опинятися де-небудь, потрапляти куди-небудь” [*До кімнати разом з повітрям залетіла бджілка і весело загула* (Кочура) і „відлітати далеко або підніматися високо” [*Ой залетів Сокіл, та залетів сизий птиць до моря побивати* (Панас Мирний); **заїхати** „завернути куди-небудь по дорозі, приїхати до кого-небудь ненадовго”. *Заїхали до села* (Л. Глібов) і „від’їхати куди-небудь далеко, за межі чого-небудь” [*Заїхав за Дунай, та й додому не думай* (Номис)].

II. Початкова і результативно-завершальна співвіднесеність: енантіосеми з ДСО „починати[ся] – закінчувати[ся]” [**задиміти** (почати димити) і **задимити** (задимити всю хату) (результат); **загудіти** (почати гудіти) і **загудіти** (наповнюватися гулом) [*Загула, застогнала земля під козацькими підковами!* (Нечуй-Левицький; *Розлігся постріл. Знов і знов.*

Стінами довгий гул пішов. Аж загуділа далечінь (М. Бажан)] і далі ряд подібних енантіосем: **закисати, заскреготати, закрутитися** тощо.

III. З'єднувально-роз'єднувальна співвіднесеність (енантіосеми з ДСО з'єднувати[ся] – роз'єднувати[ся]) **згвинчувати** „з'єднувати, скріплюючи гвинтом, гвинтами” [*Згвинчувати труби гвинтами* (з'єднання)] і “знімати, повертаючи за гвинтовою нарізкою” [*Згвинтити гвинт з труби*] і далі ряд подібних енантіосем: **згрібати, змішати, зливати** і ін.

IV Конструктивно-деструктивна співвіднесеність (див. вище приклади).

Таким чином, дослідження синхронічного матеріалу дає змогу окреслити межі енантіосемії як однієї з лексико-семантичних категорій мови, виявити умови й засоби реалізації енантіосемічного смислу і на основі семантичних деференціювальних ознак визначити основні лексико-семантичні типи. Можна твердити, що саме на синхронному зрізі в мові реалізується феномен енантіосемії. Виявилася також основна ознака енантіосемії, яка суттєво відрізняє її від омонімії – це регулярність семантичного відношення як головний аргумент визнання енантіосемії фактом багатозначності. Характерною ознакою омонімії є відсутність взаємопов'язаних смислових компонентів. Отже, не до всіх семантичних мікросистем можна застосувати комплексне синхронне й діахронне дослідження.

Література

1. Безобразова Л. Л. Пространственные отношения в системе фразеологизмов русского языка // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1972.
2. Булаховський Л. Из жизни омонимов // Русская речь. – 1928. – Вып. 3. – С. 47–61.
3. Дискуссия по вопросам омонимов // Лексикографический сборник. – 1960. – Вып. 4. – С. 35–42.
4. Ковалик І. Методологічні проблеми вивчення структури слова // Методологічні питання мовознавства. – К., 1966. – С. 70–80.
5. Лисиченко Л., Загребельна Л. Лексична конотація і її роль у структурі синонімічної групи // Українське мовознавство. – К., 1985. – № 3.
6. Ощипко І. Синхронічне і діахронічне вивчення семантики слова // Методологічні питання мовознавства. – К., 1966. – С. 81–93.
7. Паламарчук Л. Слово і фразеологія у словнику. – К., Наук. думка, 1980.

8. Покровський М. Соображения по поводу изменения значения слов // Избранные работы по языкознанию. – М., 1959. – С. 36.
9. Федоренко Т. Енантіосемічні паралелі в українській і російській мовах // Республіканська славістична конференція. – Одеса, 1987. – С. 66–67.
10. Федоренко Т. Конотація в емоційно-оцінній енантіосемії // Лексикографічний бюлетень. – К., 2004. – С. 79–88.
11. Яцковская Г. Энантіосемия в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1977. – 16 с.

Вікторія Іващенко, к. ф. н. *

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 161.2.81'37:001.4

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗМІСТОВОЇ СТРУКТУРИ МУЗИКОЗНАВЧОГО ТЕРМІНОПОНЯТТЯ “КОБЗАР” НА ОСНОВІ ОЗНАКИ “НАРОДНИЙ СПІВЕЦЬ- МУЗИКАНТ ЯК НОСІЙ ЕТНІЧНИХ ТРАДИЦІЙ”

У статті йдеться про фрагмент наукової концептуалізації системних відношень музикознавчого термінопоняття “кобзар” та його термінологічні зв'язки з іншими мистецтвознавчими поняттями на основі ознаки “народний співець-музикант як носій етнічних традицій”.

Концептуальна організація змістової структури того чи іншого термінопоняття лежить у площині диференціації таких категорій, як “концепт”, “поняття” (“наукове” / “термінопоняття”, “наївно-побутове”), “змістова структура концепту”, “зміст поняття” (відповідно наукового або наївно-побутового). Один із аспектів цієї проблеми, зокрема в плані диференціації наукового концепту і наукового поняття, а також змістової структури наукового концепту й змісту наукового поняття, ми вже частково розглядали у наших попередніх розвідках [2; 3].

У запропонованій статті ми акцентуємо увагу на ще одному аспекті окресленої проблеми – на проблемі співвідношення термінопоняття, або наукового поняття, репрезентованого терміном, і наївно-побутового

* © В. Іващенко, 2005

поняття, репрезентованого загальноживаним словом, безпосередньо на матеріалі організації змістової структури музикознавчого термінопоняття “кобзар” на основі концептуальної ознаки¹ “народний співець-музикант як носій етнічних традицій”. Узагалі зміст термінопоняття “кобзар” організують такі суттєві (вони ж концептуальні) ознаки досліджуваного предмета пізнання: “народний співець-музикант як носій етнічних традицій”, “виконавець”, “український”, “народно-професійний”, “автентичний твір”, “супроводжує свій спів грою на кобзі”, кожна з яких є мінімальною одиницею змісту.

Зауважимо також, що в цій статті йдеться не про концепт “кобзар”, хоча в мовній свідомості українців він виявляє себе як такий, а лише про одну з ментальних структур – термінопоняття “кобзар”, що на рівні ментальних репрезентацій бере участь в організації ментальності однойменного концепту (пор. також наївно-побутове поняття “кобзар”, образи кобзарів як гештальтні структури у свідомості українців, художні образи кобзарів, комплекси іконічних сенсибілій, що їх викликають образи кобзарів у носіїв української мови, схеми таких образів, репрезентовані за допомогою фреймів або скриптів, Я-образи кобзарів, символи тощо [4; 5]).

Орієнтація на одну з форм, або ментальних структур, організації концепту “кобзар” – термінопоняття “кобзар” вимагає визначення нашої позиції щодо проблеми співвідношення терміна й загальноживаного слова, що лежить у площині власне мовних форм вираження як наукових (“кобзар” як музикознавче термінопоняття), так і наївно-побутових (“кобзар” як наївно-побутове поняття) понять. Цю проблему (щоправда безвідносно до поняття “кобзар”) вже давно розглядають у сучасному термінознавстві (В. Лейчик, В. Даниленко, А. Суперанська, А. Косов, Л. Шкатова, Б. Головін, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Реформатський, Г. Винокур, Н. Михайловська та ін.). За нашими спостереженнями, термін, що витворився від загальноживаного слова або корелює з ним, функціонуючи паралельно в науковій картині світу, може мати різний онтологічний статус: 1) семантичного деривата – метафорично / метонімічно переосмисленого загальноживаного слова

¹ Тут концептуальна ознака – це ознака, що бере участь в організації змістової структури того чи іншого поняття (як наукового, так і наївно-побутового).

(термін і загальноживане слово вступають у відношення мовної полісемії); 2) транслітерата (термін і загальноживане слово належать різним мовним картинам світу і вступають у відношення мовного перекодування); 3) ранспозита (термін і загальноживане слово вступають у відношення субстантивації, ад'єктивації тощо); 4) омоніма (термін і загальноживане слово вступають у відношення омонімії); 5) концептуального корелята загальноживаного слова (термін і загальноживане слово вступають у відношення концептуальної полісемії).

У дослідженнях, які стосуються вивчення проблеми співвідношення терміна і загальноживаного слова, зазначається, що “на початковому етапі розвитку та чи інша наука відштовхується від побутового мислення. Тому майже у кожній терміносистемі існують спеціальні назви – за своєю генетичною природою – загальноживані слова... Термінологічні значення цих слів історично нові й закріплюються за знаками з початком розвитку системи наукових знань, виникаючи або внаслідок семантичного довантаження слів у нових системах функціонування, або при повторному використанні, тобто в актах вторинної номінації” [8, с. 196–197].

Якщо акт вторинної номінації – це не що інше як переосмислення (реконцептуалізація) наївно-побутового поняття й відповідно перенесення значення загальноживаного слова у термінопростір шляхом його метонімізації або метафоризації, то семантичне довантаження – це онтологічне доосмислення наївно-побутового поняття й відповідно семантичне розширення значення загальноживаного слова у термінопросторі, що на рівні термінологічних значень в одних випадках експлікується в додаткових семах, в інших – виявляє себе імпліцитно. Актуальним для нас видається положення щодо явища семантичного довантаження загальноживаних слів, сутність якого, на думку авторів підручника “Українське термінознавство” (1994), можна зрозуміти, зіставивши денотативно-сигніфікативні значення слова й терміна, оскільки це явища одного плану, які відрізняються глибиною відображення [8, с. 197], тобто глибиною / обсягом знань про об'єкт пізнання.

Розглянемо його на прикладі концептуальної організації одного з фрагментів змістової структури поняття “кобзар”, зокрема системної організації на основі ознаки “народний співець-музикант як носій етнічних традицій”. Зауважимо, що це комплексна ознака, яка інтегрує в

собі поняття: родові “співець-музикант” та видові “народний / носій етнічних традицій”.

На основі родової ознаки “співець-музикант”, а також видової / диференційної ознаки “український” музикознавче термінопоняття “кобзар” передовсім вступає у відношення підпорядкування / включення до понять “народний співець-музикант” (I ступінь абстрагування), “народний виконавець” [МЭС, с. 137], “фольклорний виконавець” [ВФ, с. 111] / “виконавець фольклору” (II ступінь абстрагування).

Зупинимося лише на першому ступені абстрагування.

Так, за видовою ознакою “співець-музикант як представник того чи іншого етносу / носій етнічних традицій (традиційного фольклору)” термінопоняття “кобзар” кластеризується з такими етнічно маркованими термінопоняттями: “аед” (давньогрецький співець-імпровізатор, співець, поет, співак, виконавець); “азмарі” (ефіопський співець і музикант, співець-виконавець, півчий); “акін” (казахський, киргизький поет, поет-імпровізатор, співець, музикант-імпровізатор, виконавець, автор, співак); “анші” (казахський музикант-співак, співак), “атешафруз”, “лоуд” (іранський актор, музикант); “ашуг / ашик” (азербайджанський, вірменський, афганський, адигейський співець, поет, співак, поет-співець; іранський, турецький музикант) // “ашик” (кримсько-татарський творець-виконавець) // “ашуг” (лезгинський музикант-виконавець; табасаранський, татський співець; азербайджанський поет, співак і музикант); “бакс” (каракалпацький співець); “бард”, “менестрель” (валлійський, кельтський, шотландський, ірландський співець, поет-співець, автор-виконавець, співак давніх кельтських племен; шотландський, ірландський, уельський поет); “бард” (кельтський, ірландський співець, поет-співак); “бродерзингер” (єврейський співак-забавник); “бахші” (туркменський музикант, співець, творець і виконавець; узбецький співець, поет, творець і виконавець; середньоазіатський поет-співець; музикант в Середній Азії; туркменський та узбецький співець) // “багші” (туркменський співець, поет, творець і виконавець; узбецький співець, творець і виконавець) // “бакші” (киргизький співець, поет); “вагант” (західноєвропейський поет, співак, поет-співець; поет-співак в країнах Західної Європи); “віпасан” (вірменський співець-розповідач); “гістріон” (актор у Стародавньому Римі; актор, співак, розповідач, музикант, танцівник, акробат, дресирувальник у країнах Західної

Європи; візантійський співець-музикант) = “жонглер” (у Франції) = “шпільман” (у Німеччині) = “скоморох” (у Росії) = “гусан” (у Вірменії) = “кобзар” (в Україні); “гріот” (музикант і співець у Західній Африці); “арокін” (у Нігерії) = “мендзан” (у Камеруні) = “джалі” (у Гамбії); “гусан” (вірменський музикант-поет, актор, співець, музикант, музикант-інструменталіст, співець-розповідач); “дастанго”, “касахан” (перський співець) = “аиуґ”, “бахші” (у тюркських народів); “джегуако” (співець, імпровізатор, співак-імпровізатор, виконавець у народів Північного Кавказу; кавказький співак); “джегуако гібзау” (адигейський співець); “жириші” / “жирау” (казахський виконавець, співець, творець, співак; казахський та киргизький співець-розповідач) = “жрау” (каракалпацький виконавець, співець-виконавець; казахський, каракалпацький, киргизький виконавець, співак); “жомокчу” (киргизький творець-виконавець), “жонглер” (французький музикант, комедіант); “ирчі” (киргизький творець-виконавець, співак); “іокулатор” (угорський співець); “ілланчі” (чеченський та інгушський виконавець); “йирчі” (кумикський співець; виконавець); “йирау” (ногайський співець-розповідач); “кадаганас” (осетинський співець-оповідач); “каямим / комунго” (корейські музиканти-творці); “кеве” (співець); “кедаі” (кримськотатарський творець-виконавець); “клезмер” (єврейський музикант-інструменталіст); “кошокчу” (киргизький творець-виконавець); “куудул”, “чечендер” (киргизький творець-виконавець); “кюйші” (казахський музикант, виконавець); “маромбе” (музикант-блезень в Мономотапі – одній із держав Південної Африки); “мейстерзингер”, “мінезингер” (австрійський, німецький, чеський, швейцарський музикант, поет-співець, автор-виконавець, поет-співак); “менестрель” (англійський, французький, нідерландський музикант, поет, розповідач, співець-музикант) = “трувер” = “трубадур” = “жонглер”; “мутреб” (іранський музикант); “мутриб” (арабський співак); “равій” (арабський співець, співець у Південній та Східній Аравії; єгипетський співак, автор); “нагамал” (співак у Південній та Східній Аравії); “олениші” (казахський співак, поет, співець, виконавець) = “анші”; “тоюксут” (якутський співець-імпровізатор, виконавець); “пандухт” (вірменський співак); “ніпха” (корейський музикант-творець); “рапсод” (давньогрецький декламатор, виконавець, співак-розповідач); “ринд”, “дервіш”, “накаль” (іранський музикант); “сазенде” (каракалпацький інструменталіст); “сесен” (башкирський співець); “скальд”

(норвезький, ісландський поет, співець, співак, поет-співець); “*скоморох*” (актор, артист, музикант, автор, виконавець, потішник-гострослов, дресирувальник, акробат на Русі; давньоруський музикант); “*спельман*” (шведський музикант), “*тагасау*” (вірменський музикант, виконавець); “*трубадур*”, “*хугляр / жонглер*” (виконавець, виконавець-музикант в Іспанії); “*трубадур*” (провансальський поет-співець, автор, виконавець, поет, співак); “*трувер*” (французький співець-поет, виконавець-музикант); “*хаміна*” (ефіопський співець); “*ханенде*” (азербайджанський, іранський співець, співак, виконавець; співець, виконавець у країнах Сходу); “*хатсам*” (в’єтнамський співак); “*хафіз*” (співак, виконавець у країнах Середньої Азії); “*шаір*” (арабський пророк, поет, музикант; єгипетський співак, автор); “*шпільман*” (музикант, виконавець, актор, артист, актор-музикант, музикант у германомовних країнах) = “*жонглер*” (у Франції) = “*скоморох*” (у Давній Русі) = “*вагант*” та ін. [МЭС; ЮМС; ЭМС; ІСМТ; ДС; ЭМСЖ; ЛП; ЛЭС; КЛЭ; СССИ].

Як засвідчують наведені приклади, за даними лексикографічних джерел родове поняття, під яке підводиться, або до якого відсилається, дефінієндум, – лексикографічний ідентифікатор визначуваного поняття, виявляє тенденцію до родо-видового варіювання, що фактично й підтверджує наше положення про недискретність, розмитість меж мистецтвознавчих (у тому числі й музикознавчих) термінопонять як одного з різновидів наукових понять узагалі. Така недискретність дає підстави говорити про існування в ментально-мовній свідомості мистецтвознавців (що фактично знаходить відображення як у лексикографічних джерелах, так і в наукових дослідженнях), крім простого поняття-абстракції “*співець / музикант / виконавець / співак / творець / автор / поет / артист / актор ...*”, ще й нерозчленованого складного поняття-абстракції “*співець-музикант / співець-імпровізатор / співець-виконавець / співець-розповідач / музикант-імпровізатор / музикант-виконавець / музикант-поет / музикант-інструменталіст / музикант-співець / музикант-блазень / музикант-творець / творець-виконавець / поет-співець / поет-імпровізатор / автор-виконавець / інструменталіст-виконавець / співак-імпровізатор / актор-музикант / співак-поет ...*”. Така тенденція в лексикографічних виданнях засвідчує намагання дослідників, використовуючи принцип економії мовних ресурсів та оминаючи описовий спосіб подання матеріалу, репрезентувати в словниковій статті розширений обсяг поняття об’єкта,

проте в стислий і компактний спосіб шляхом поєднання в його змістовій структурі:

1) родового та видового понять, що профілюють предметні сфери і авторського, і виконавського мистецтва в дихотомії “творець – виконавець”, напр.: “автор-виконавець”, “творець-виконавець”, “музикант-поет”, “поет-співець”, “співак-поет”, “поет-імпровізатор”;

2) родового та видового поняття-дефінієнса, що профілюють ту саму предметну сферу, зокрема здебільшого сферу виконавського мистецтва, напр.: “співець-імпровізатор”, “співець-виконавець”, “співець-розповідач”, “музикант-інструменталіст”, “музикант-імпровізатор”, “музикант-виконавець”, “співак-імпровізатор”, “інструменталіст-виконавець”;

3) родового та видового поняття-дефінієндума, напр.: “співець-аиуг”, “музикант-домбрист”, “кобзар-артист”, “кобзар-учений” (В. Ханко про Опанаса Сластьона / Сластьона [10]);

4) понять, одне з яких характеризує інше, напр.: “музикант-професіонал”, “розповідач-майстер”, “сліпець-музикант”, “старець-співець” та ін.

Випадки (1) – (3) на рівні мовних форм вираження ілюструють своєрідні мистецтвознавчі назви професій, витворені шляхом словоскладання, в основі якого лежать механізми конкретизації родового поняття видовим (1), (3) та синкретизації родового й видового понять (2) як нерозрізнення, злиття в змістовій структурі одного поняття семантичних просторів різних понять. Це, у свою чергу, відображає нерозчленованість самого референта – музично-поетичного виконавства, яке взагалі виявляє себе у лоні “синкретичної творчої діяльності (поетичної, музичної і танцювальної) у межах так званого “музичного” мистецтва, яке проіснувало до пізнього Середньовіччя в країнах Західної Європи...”¹ [7, с. 239].

Випадок (4) на рівні мовних форм вираження ілюструють назви-характеристики, які в семантичній структурі інколи містять емоційно-

¹ О. Лисенко зазначає, що синкретичний тип музично-поетичного виконавства пройшов шлях від античного епосу до лірики трубадурів, труверів, мінезингерів і досяг повного розквіту в XI–XIII ст. [7, с. 239].

оцінний компонент². Вони витворені також шляхом словоскладання, в основі якого лежить дещо інший механізм – апозитивізація словосполучень з напівпредикативним зв'язком між його компонентами.

У лінгвістичних дослідженнях такі випадки словоскладання здебільшого пояснюють тим, що два слова тривало використовуються поруч, у результаті чого одне із слів починає підказувати інше, що найчастіше буває тоді, коли тимчасові ознаки іменника перетворюються на постійні й у складному слові сприймаються як стала єдність: “Помітна, стійка ознака лягає в основу слів, оформлених словоскладанням. Часто повторювана їх єдність сприяє стягненню двох слів в одне. При цьому велику роль відіграє усталений порядок слідування компонентів такого слова. Словоскладання ґрунтується також на відношенні семантичного уподібнення двох різних понять на основі якоїсь загальної риси” [6, с. 91].

Існує думка, що на основі напівпредикативних, або апозитивних синтагм, продукуються також синтаксичні композити як зрощення, а на основі власне предикативних синтагм – семантичні композити [9, с. 163].

Однак у нашому випадку апозитивні синтагми продукують не композити, утворені способом основоскладання, а юкстапозити, утворені способом словоскладання.

Отже, на першому ступені абстрагування музикознавче термінопоняття “кобзар” вступає у відношення родо-видової взаємодії (“кобзар” – “співець-музикант”) та супідрядності (з мистецтвознавчими термінопоняттями, що об'єднуються на основі видової ознаки “народний / носій етнічних традицій / український”). На мовному рівні вони відповідно представлені відношеннями гіперо-гіпонімії та співгіпонімії. Змістова структура таких термінопонять, як “кобзар”: 1) характеризується відносно слабкою щільністю їхньої смислової організації, у зв'язку з чим родове поняття виявляє тенденцію до варіювання; 2) крім власне когнітивного компоненту, містить також національно-культурний компонент (етнокомпонент), репрезентований

² Окремі зауваження з цього приводу представлені в нашій дисертаційній роботі, присвяченій вивченню конотативно-оцінного аспекту семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю [1, с. 87–89].

не лише безпосередньо через вербальну форму вираження, а й у визначеннях таких понять, зокрема через вказівку на конкретний етнос; 3) доосмислюється через моделювання системних відношень та зв'язків. Мистецтвознавчі термінопоняття, систематизовані в кластер за ознакою "народний співець-музикант як носій етнічних традицій", не мають чітких дефініцій, що, у свою чергу, спричинене явищем синкретизму (нерозчленованості) такого виду мистецтва, як музично-поетичне виконавство. Тому дефініції таких термінопонять доосмислюються або через абстракції, або через складні синкретичні поняття, що фактично ускладнює їхню класифікацію, а отже, й віднаходження місця в системі інших мистецтвознавчих термінопонять.

У подальшому дослідженні плануємо розглянути детальніше змістову організацію семантичного простору музикознавчого термінопоняття "кобзар", а також парадигми системних зв'язків цього поняття на основі інших концептуальних ознак.

Література

1. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – К. – 1997.
2. Іващенко В. Л. Змістова структура наукового концепту і зміст наукового поняття // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 16. – Кн. 1. – С. 135–142.
3. Іващенко В. Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації // Українська мова: Науково-теоретичний журнал. – К. – 2005. – № 3. – С. 62–76.
4. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту // Семантика мови і тексту: Зб. ст. VII Міжнар. наук. конф. – Ів.-Франківськ: Плай, 2003. – С. 202–208.
5. Іващенко В. Л. Ментальна структура концепту // Мова і культура: Наукове видання. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Т. 2. – Вип. 6. – С. 100–108.
6. Клименко Н. Ф. Як народжується слово. – К.: Радянська школа, 1991. – 287 с.
7. Лысенко О. В. Генезис профессиональной музыкальной исполнительской культуры // Мова і культура: Наук. видання. Сер. "Філологія": Мова і засоби масової комунікації. Мова сучасного мистецтва. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Т. 3. – Вип. 7. – С. 229–241.
8. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994.

9. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах / Отв. ред. Л. С. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1989.
10. Ханко В. Опанас Сластьон і наш музичний епос // Родовід: Наукові записки до історії України: дослідження, архівні матеріали; публіцистика. – К.: Творчо-видавнична фірма “Родовід”, 1993. – № 6. – С. 44–54.

Список умовних скорочень

ВФ – Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии / Отв. ред К. П. Кабашников. – Минск: Навука і тэхніка, 1993.

ДС – Дряпіка В. І., Соколовський Ю. А. Російсько-український музичний лексикон. – Кіровоград: Алтай, 1997.

ІСМТ – Іванов В. Ф. Російсько-український словник музичних термінів. – К.: Вища школа, 1994.

КЛЭ – Краткая литературная энциклопедия: В 9-ти т. / Гл. ред. А. А. Сурков. – М.: Советская энциклопедия, 1962–1978.

ЛП – Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1971.

ЛЭС – Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987.

МЭС – Музыкальный энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. В. Келдыш. – М.: Советская энциклопедия, 1990.

СССИ – Современный словарь-справочник по искусству / Науч. ред. и сост. А. А. Мелик-Пашаев. – М.: Олимп: ООО АСТ, 2000.

ЭМС – Энциклопедический музыкальный словарь / Отв. ред. Г. В. Келдыш; Сост. Б. С. Штейнпресс, И. М. Ямпольский. – М.: БСЭ, 1959.

ЭМСЖ – Энциклопедический музыкальный словарь / Под общ. ред. К. А. Жабинского; Сост. [ініціали відсутні] Барановская. – Ростов н/Дону: Феникс, 1998.

ЮМС – Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003.

Гнатюк Ірина, к. ф. н.*

Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 81'06.42–115

МИКОЛА ГЛАДКИЙ ПРО ЛІНГВІСТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

У статті висвітлено погляди відомого українського мовознавця 20-х років ХХ століття Миколи Гладкого на особливості мови й стилю науково-популярної літератури. Проаналізовано думки вченого про шляхи розвитку літературної мови й поступальний характер процесу засвоєння її різними верствами суспільства.

М. Гладкий, „один з видатних практичних нормалізаторів української літературної мови” [8, с. 428] періоду українізації (1923–1932 рр.), надавав першочергового значення питанням мови науково-популярної літератури. Серед завдань, що їх насамперед має розв’язати Інститут української наукової мови, вчений відзначає і таке, як „докладне вивчення методології, лексикології й фразеології науково-популярних видань” [1, с. 10]. Цю проблему, зауважує М. Гладкий, „ніде ще не трактовано серйозно і конкретно, хоч відомо, що стара буржуазна культура відмежовувалася від широких мас неприступною формою абстрактного викладу і специфічного культурного жаргону, що був зрозумілий тільки одиницям, причетним до життя й інтересів вищих суспільних клас. ..Тим то сучасна наука мовознавства повинна допомогти пролетаріатові опанувати всі знання попередньої культури та критично, в інтересах соціалістичної перебудови нового суспільства, переробити все найважливіше та найцінніше, що дала буржуазна наука” [1, с. 10].

Проблемам мови науково-популярних видань М. Гладкий присвятив дві спеціальні розвідки: „Суть популярного викладу” [4] і „Справа популяризації наукового знання” [2]. Ключові положення названих праць заслуговують, на нашу думку, щоб їх докладно розглянути.

* © І. Гнатюк, 2005

Основне завдання науково-популярної літератури, на думку М. Гладкого, полягає в тому, щоб „понести в широкі маси здобутки людської культури й науки в таких мовних формах, що були б зрозумілі цим масам. .. Народ стихійно, часто несвідомо, тягнеться до знання, до освіти, мов та рослина до сонця, і цей потяг його треба задовольнити, давши масам популярну книжку, популярну літературу, газету, друковану простою, зрозумілою мовою” [4, с. 112].

Мова науково-популярних праць мала бути цілком народною, „без отих інтелігентських велемудрих підходів і многослівних викрутасів” [2, с. 144–145]. Ця вимога, зауважував М. Гладкий, часто порушувалася, бо науково-популярна література тих часів здебільшого перекладалася з російської мови, причому не завжди вправно, внаслідок чого виходили переклади, що в них „тільки лексика українська, а вся синтакса, фразеологія й колорит пересажені живосилом з російської мови – в результаті маємо взірць найгіршого жаргону, що від нього однаково верне й освіченого читача й малописьменного селянина” [2, с. 152]. М. Гладкий наводить приклади такого українізованого жаргону: *„Дуже часто трапляються випадки, коли господар завдяки бур'янам губить три чверти свого врожаю, а недобор одної третини можна помітити в середньому щорічно в умовах нашого українського хліборобства”* [2, с. 145]; *„Одним з головних чинників засміченості поля є купівля насіння на стороні, без попереднього випробовання чистоти цього матеріалу”* [2, с. 146]. Головні недоліки в наведених реченнях – це шаблонні вирази: *трапляються випадки, недобор можна помітити, одним з головних чинників .. є купівля* тощо. Це, за висловом М. Гладкого, ті „рогатки”, що примушують безнадійно віддаватися тільки механічному процесові вичитування слів, не розуміючи самого змісту. Водночас запропоновано варіант формулювання тих самих думок засобами „народної мови”: *„Раз-у-раз у нас буває, що через ті бур'яни господар недобирає щороку одної третини свого врожаю, а частенько й трьох четвертин”*; *„Засмічуються наші поля головно через те, що люди, купуючи насіння на стороні, не випробовують попереду, чисте воно чи ні”* [2, с. 146].

М. Гладкий, як і більшість українських мовознавців 20-х років, засадничо спирався на принцип народності в науці та на філософсько-лінгвістичне вчення В. Гумбольдта про „дух мови”. Суть народницького принципу в науці ще в 1901 році сформулював А. Кримський: „А краще було, – писав він, – щоб і в науці писати зовсім так, як говорять

народ!” [5, с. 131]. Перевага „широ народньої” мови, зауважував А. Кримський, полягає в тому, що вона змінюється не швидко, а книжна, через свою штучність, стає застарілою вже для третього, четвертого покоління. Тому „хто бажає, щоб і нащадки могли його читати, нехай держиться морфології, синтакси і фразеології чистісінько народньої; а хто такої претензії не має, нехай собі пише, як йому зручніше” [5, с. 131]. Провідний український мовознавець 20-х років, історик літературної мови професор М. Сулима так обґрунтовував доцільність народницького принципу в мові: „За часи робітничо-селянської епохи українська літературна мова й не може бути іншою, як не масовою, бо монополістом тої літературної мови на всіх ділянках життя (газета, підручник, белетристика, канцелярія, наука, тощо) має бути маса, а не хтось інший. З цього ж, звичайно, не виходить, що літературна мова повинна бути селянським примітивом. Це означає лише те, що вона не повинна одбігати законів української народньої мови” [7, с. 20].

О. Курило в „Увагах до сучасної української літературної мови” прагне „хоч почасти прислужитись сучасній літературній мові тим, щоб допомогти їй зійти з російської підстави, набігти живої народньої тропи, тієї, що йшла нею літературна мова давніших українських письменників, а відбігла її сучасна літературна мова” [6, с. 69]. Названа праця дослідниці була настільною книжкою українських працівників пера 20-х рр. як найповніше й найсистематичніше зібрання питомених ознак української народної мови. Трохи пізніше особливості українського фразетворення узагальнив М. Сулима в праці „Українська фраза” (Харків, 1928), а найтиповіші риси національного синтаксису згрупував С. Смеречинський у книзі „Нариси з української синтакси” (Харків, 1932), що була справою всього життя вінницького подвижника і зажила сумної слави „найвиразнішого націоналістичного твору в українському мовознавстві”.

Цілком поділяючи погляди О. Курило, С. Смеречинського, М. Сулими, М. Гладкий стояв на тому, що не так лексика, як синтаксис і фразеологія (в широкому розумінні слова) відтворюють дух мови, національну вдачу, себто ментальність певного народу. І справді, якщо перекладати іншомовний текст українською мовою, підставляючи українську лексику замість іншомовної, то матимемо не український текст, а зукраїнізований підрядник іншомовного тексту. „Елементи синтаксичні, – писав М. Гладкий у статті „Стабілізація української

мови”, – особливі звороти мовні, улюблені образи, все те, що становить своєрідну фразеологію мови й являє собою витвір духовного життя цілих поколінь та має глибоке коріння в історичному минулому, в психології даної нації.. власне й є та головна підвалина цілої мовної будівлі, що дає змогу опанувати мову, досконало зрозуміти її як знаряддя соціального життя” [3, с. 70].

Наголосивши на загальних принципах „простої, зрозумілої мови”, з’ясувавши мету популяризації – задовольняти потребу широких мас у реальному знанні, М. Гладкий зупиняється на питанні адресації науково-популярної літератури. Головний її адресат – селянська верства й робітництво. Автор-популяризатор має бути не тільки „товкмачем” наукових знань, а й вихователем-педагогом, який повинен „прищеплювати й виховувати нові погляди в селянських масах, заміняти старі віджилі розуміння на нові й боротися з забобонами, спираючись на здорові елементи побуту й праці селянської верстви” [4, с. 114–115]. Питання про те, якою мовою пишуться популярні праці, набуває принципового значення, бо саме з цих праць, як і з газет та журналів, „маса вчиться.. не тільки політики й громадської праці, але мови й письма” [4, с. 117]. Специфіка науково-популярної літератури 20-х рр. полягала в тому, що в час ліквідації суцільної неграмотності ця література, крім пізнавальної функції, виконувала також і просвітницьку місію, причому не лише своїм змістом, але й формою, бо беручи до рук призначену їй книжку, „темна селянська маса”, по суті, вчилася читати, зустрічаючись, може, вперше в своєму житті з друкованим словом.

Малописьменна маса, вважає М. Гладкий, має поступово прилучатися до культурної, тобто літературної мови. Учений виділяє три „щаблі”, або етапи, в оволодінні масами літературною мовою. Перший щабель – це популярні селянські видання. Література, адресована селянству, повинна писатися мовою, максимально наближеною до народної, бо „коли селянин не почуватиме ніякої відмінності між вашою і його мовою – ви для нього тоді – своя людина, коли ви маєте більший запас слів, ніж у звичайній селянській мові, але орудуєте цим мовним капіталом уміло, не переборщуючи, не порушуючи загального ладу й гармонії народньої мови – ви часто почувете признання, що вмiєте говорити по-українському, і від вас учитимуться, з вас залюбки братимуть узори [приклад – *І. Г.*], а це означає, що ви здобули певний авторитет, отой самий авторитет, що

потрібний і педагогові” [4, с. 116]. Другим шаблоном „в безконечному ланцюзі мовного поступу” є, на думку М. Гладкого, популярні робітничі видання, що в них єднається мова активнішого селянства й мова робітництва. На другому шаблоні „селянська мова” буде просякати „елементами пролетарського міського побуту”, тобто новою лексикою на позначення конкретних реалій. Третій шаблон – це мова центральних видань, де наявні вже не просто нові слова, а нові асоціативні сполучення в мовних елементах, нові комплекси розуміння, приховані за символами-словами, себто до мовного арсеналу залучається абстрактна лексика, образні елементи, різноманітні кліше.

Отже, як бачимо, безпідставними є закиди критиків М. Гладкого, що звинувачували його в примітивізації літературної мови, в орієнтації її тільки на малописьменне селянство. Щоправда, М. Гладкий, як і інші мовознавці 20-х рр., підходили до мови з класових позицій, оперуючи поняттями „мова селянства”, „мова пролетаріату”, „інтелігентська мова”. Це відповідало об’єктивно-історичним умовам тих часів, бо в суспільстві існувало чітке класове розшарування. Виокремлення ж М. Гладким трьох „шаблонів”, чи етапів, в оволодінні літературною мовою, коли кожен вищий шаблон дає новий імпульс для дальшого поступу на шляху літературного втілення й унормування реальної живої стихії, свідчить, як на нас, про цілком тверезий, прогресивний погляд на шляхи розвитку літературної мови й поступальний характер (від простого до складного, від конкретного до абстрактного) процесу засвоєння її (мови) різними верствами суспільства.

Таким чином, суть популяризації наукового знання, за М. Гладким, полягає, по-перше, в чіткій орієнтації на адресата, в потребі „приспосовуватись до розуміння робітництва, до певної продукційної групи, використовуючи для своїх узагальнень виробничий досвід, побут, обставини праці й специфічну психологію своєї читацької маси” [2, с. 153]. І по-друге, популяризація наукового знання передбачає досконале володіння „технікою популяризації”. Під технікою популяризації вчений розумів популярний виклад і популярну мову. Ознаками популярного викладу М. Гладкий вважав: „1. Близькість до виробничої реальності робітника або селянина. 2. Ілюстрації, приклади, аналогії, образи, метафори й порівняння з обсягу близької читачеві природи, праці й побуту. 3. Оперування тільки з цілком певними науковими даними. 4. Рівновага між серйозністю й цікавістю викладу. 5. Відсутність вульгаризації” [2, с. 153].

Ураховуючи наведені чинники, М. Гладкий висуває до мови популярних видань цілком конкретні вимоги: „1. Уникати непотрібних чужих слів. 2. Орудувати народнім лексичним матеріалом. 3. Пильнувати поправних та послідовно однакових правописних норм і морфологічних форм. 4. Твердо додержувати поправної народної синтакси. 5. Використовувати багату й колоритну народню фразеологію. 6. Оперувати відомими масам мовними шаблоновими зворотами або, коли є потреба, утворювати нові у згоді з законами народньої мови й духом народньої психології. 7. Уживати простих конструкцій, без зайвих шаблонів і так званих „формальних слів” та зворотів, що тільки обтяжують речення й закривають головний його зміст. 8. Надавати народнього колориту й образности за допомогою відомих народові порівнянь, метафор і уособлень (персоніфікації), але без переборщування. 9. Черпати відповідний матеріал з народнього фольклору: приказок, прислів'їв, приповісток тощо. 10. Часом, коли є особлива потреба, наближуватись і до певної діалектичної відміни в мові викладу. 11. Пильнувати поправної наукової термінології” [2, с. 153–154].

М. Гладкий вважав популяризацію науки державною справою, відтак радив створити науково-організаційний центр для координації такої діяльності, а також накреслив основні напрямки його роботи. Згодом такий центр був створений: у 1947 році було засноване Товариство для поширення наукових і політичних знань, яке в 1963 році було перейменоване на Товариство „Знання”.

М. Гладкий уперше написав спеціальні узагальнювальні праці з теорії популяризації наукового знання, засвідчивши актуальність і важливість цієї проблеми у 20-і роки минулого століття.

Чимало настанов М. Гладкого щодо використання лексем, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, які б відповідали духові нашої мови, залишаються актуальними в наш час, коли тривають пошуки образу автентичної української мови. Зокрема, для практичної лексикографії, теорії і практики перекладу й сьогодні мають важливе значення такі поради мовознавця доби українізації:

1. Уникати надуживання віддіслівних іменників з нанизуванням форм родового відмінка на зразок: „*враження від слухання читання обвинувачення*”. З цього приводу можна навести відомий приклад про те, як один із найкращих французьких стилістів Г. Флобер довго ходив

як у воду опущений, після того, як був змушений поставити поруч два іменники в родовому відмінку.

2. Невластиві нашій мові іменникові суфікси **-чик, -щик** на означення осіб за працею або професією (на зразок: *газетчик, підрядчик, зборщик, пайщик, текстильщик*) замінювати на українські **-ник, -ач, -ар, -ець**.

3. Активні дієприслівники (у т.ч. й субстантивовані) при перекладі з російської мови замінювати іменниками або прикметниками, наприклад: *виправдуючий* (треба *виправдний*), *виховуючий* (треба *виховний*), *задовольняючий* (треба *достатній*), *завідуючий* (треба *завідувач*), *керуючий* (треба *керівник*), *слідуючий* (треба *дальший, наступний*), *бувший* (треба *колишній*), *біжучий рік* (треба *поточний рік*) тощо.

4. Не слід зловживати безособовими формами („у звістці висловлюється думка”).

5. Не допускати вживання в усному й писемному мовленні виразних русизмів, наприклад: *пахотний* (замість *орний*), *знаходиться* (замість *є*), *опреділення, опреділяти* (замість *визначення, визначати*), *зачитав, заслухав* (замість *прочитав, вислухав*), *батрак* (замість *наймит*), *халатний* (замість *недбалий*).

Література

1. Гладкий М. Інститут Української Наукової Мови ВУАН // Вісник ІУНМ. – 1930. – Вип. 2. – С. 10 (У цитатах зберігаємо правопис оригіналу. – І. Г.).
2. Гладкий М. Справа популяризації наукового знання // Життя й Революція. – 1928. – № 8. – С. 144–154.
3. Гладкий М. Стабілізація української мови // Життя й революція. – 1927. – № 4.
4. Гладкий М. Суть популярного викладу // Наша газетна мова. – Х., 1928.
5. Кримський А. Ю. Про нашу літературну мову // Твори в 5-ти томах. – К., 1973. – Т. 3.
6. Курило О. Увага до сучасної української літературної мови. – К., 1923.
7. Сулима М. З історії української мови. – Харків, 1927.
8. Чапленко В. Історія нової української літературної мови. – Нью-Йорк, 1970.

*Лідія Тищенко**Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374.373.46**ДІЛОВА ЛЕКСИКА В “СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”
БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

У статті класифіковано лексичні групи ділової лексики, зібраної в “Словарі української мови” Бориса Грінченка. Підтверджено, що орієнтування автора на народну мовну основу визначила систему пріоритетів у доборі реєстрового матеріалу: найширше в словнику репрезентовано законодавчу й канцелярську лексику, тоді як не зафіксовано дипломатичної.

Серед публікацій, присвячених українському письменникові, вченому, педагогу, громадському діячеві Борисові Дмитровичу Грінченку, є чимало таких, які містять глибокий філологічний аналіз виданого за його редакцією «Словаря української мови». Дещо менше приділяли уваги історії написання та перевидання цієї визначної праці, а також описові лексичного складу словника [7, с. 60 - 63].

Працю Б. Грінченка високо оцінили не тільки сучасники, а й нащадки. Численні покликання на словник надбуємо в багатьох як термінологічних, так і перекладних російсько-українських словниках, що виходили в наступні роки. Зокрема, у реєстрі «Словника ділової мови» за ред. М. Дорошенка, М. Станіславського та В.Страшкевича зафіксовано близько 50 виразів, винотованих зі «Словаря» Б. Грінченка [5]. І сьогодні цей словник становить цінну лексикографічну пам'ятку, яка не втратила ні практичного, ні наукового значення.

Ми дослідили ділову лексику, зафіксовану в «Словарі української мови». Його джерельна база засвідчує, що офіційно-ділових документів автор не розписував, а тому ділова лексика не має прикладів з відповідного стилю мови. Проте очевидним є те, що подані слова яскраво репрезентують саме офіційно-діловий стиль української мови.

Українська ділова лексика є невід'ємною частиною літературної мови. Вона формувалася на власній мовній основі за загальними словотвірними моделями, засвоюючи все те, що доти вироблялося

* © Л. Тищенко, 2005

століттями. Офіційно-ділова термінологія залежить від розвитку соціально-правових відносин у суспільстві. Це відкрита мовна група, яка зі зміною суспільно-політичних формацій зазнає перетворень, зумовлених потребами державного життя.

Специфіка ділової термінології полягає в тому, що нею користуються не лише вузькі групи професіоналів, а й широкі кола носіїв загальнонаціональної мови, які протягом свого життя тією чи іншою мірою вступають у відносини з різними організаціями: судами, нотаріальними конторами, юридичними органами та ін. На відміну від багатьох інших терміносистем, ця група лексики є однією з найвідкритіших. До її складу входять також цілі ряди суспільно-політичної, економічної, фінансової, виробничої, побутової та іншої лексики. Вона є базовою в законотворчих документах держави, бо кожне слово закону, судового вироку нерідко має доленосний характер не лише в житті однієї людини, а й держави в цілому.

Поняття «ділова мова» витлумачуємо як мову ділових стосунків установ з іншими організаціями та громадянами, а також як мову міжособистісних ділових стосунків. Тривалий час українська офіційно-ділова лексика перебувала під великим впливом російської мови, через що нерідко утворювалася за російськими зразками, здебільшого внаслідок калькування. У словникових статтях питомі українські терміни часто вилучали зовсім або ж пересували на друге або третє місце, пор. *защитник*, *захисник*, *оборонець*. Це зумовлено тим, що в Україні судочинство, нотаріальна справа, правове та інше діловодство переважно послуговувалися російською мовою. Найскладнішим в унормувальному процесі виявилось завдання відбору з синонімічного ряду одного слова, яке б найточніше відбивало суть позначуваного поняття й мало стилістично нейтральний характер.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне проаналізувати відображення названої групи лексики в «Словарі української мови» Б. Грінченка.

У ньому трапляється **власне канцелярська лексика**: *відповідно*¹ [1, с. 224]; *засвідчити/засвідчувати* [2, с. 93]; *учиняти* [4, с. 370]; *чинити* [4, с. 462]; *рада* (*судня рада*) [4, с.2]; *радити* [4, с. 2]; *розгляд* [4, с.38]; *дія/діяння* [1, с. 393].

¹ Слова, виділені курсивом, і приклади в дужках подано в тому ж правописному варіанті, що й у «Словарі української мови» Б. Грінченка.

Кожен із жанрів офіційно-ділового стилю (законодавчий, адміністративно-канцелярський, дипломатичний) послуговується своїми **різними паперів**: *акт* (В наших церковних і монастирських архівах усякі дієписні ... акти) [1, с. 6]; *грамота* (У руках царська грамота) [1, с. 321]; *декларація* [1, с. 367]; *декрет* (із значенням «вирок, рішення») [1, с. 367]; *догана* [1, с. 406]; *доручення* [1, с. 427]; *заповіт* [2, с. 82]; *заява* [2, с. 120]; *лист визволений* (документ про визволення з кріпосного або рабського стану) [2, с. 362]; *наказ* [2, с. 491]; *оповістка* [3, с. 59]; *постанова* [3, с. 368]; *угода* [4, с. 314]; *указ* [4, с. 326] та ін.

Зафіксовані в Словарі й **загальні назви установ та різних закладів**: *інституція* (Вірують у правду нової інституції і вбачають у мирових посередниках правдивих судей) [2, с. 199]; *суд* [4, с. 225]; *волость* (волосне правління) [1, с. 251]; *губерня / губернія* [1, с. 335]; *писарня* (Пішли в писарню до волосного писаря) [3, с. 153]; *кантора* [2, с. 215]; *канцелярія* [2, с. 215]; *сенат* [4, с. 114]; *палата* [3, с. 88].

Заслужують на увагу також **назви посад** у державному апараті, господарчих та громадських організаціях, конторах: *бурмистр / бургомістр* [1, с. 113]; *возний* [1, с. 248]; *депутат* (От цариці знов приказ: прислати до столиці депутатів) [1, с. 368]; *десятник* (помічник старости на селі) [1, с. 373]; *дорадець* [1, с. 425]; *жандарм / жандар* [1, с. 475]; *суддя / судячий* [4, с. 225]; *помічник* [3, с. 298]; *кошовий* [2, с. 296]; *комисар* [2, с. 275]; *отаман* [3, с. 75]; *служайчий* [4, с. 153]; *управитель* [4, с. 348]; *староста* [4, с. 199]; *підпомагач* [3, с. 176]; *консул* [2, с. 278]; *посол / посел* (депутат парламенту, сейму) [3, с. 366].

Є в Словарі й слова – **назви професій, уживаних у діловодстві**: *голова* (Зібралась рада, голова щось торочив...) [1, с. 301]; *писар* (канцелярист, секретар) [3, с. 153]; *секретарь* [4, с. 112]; *заступник* [2, с. 103]; *канцелярист / канцеляриста* [2, с. 215]; *заказник* (той, хто приказує, прикажчик) [2, с. 45].

Кожна галузь науки, суспільного життя, виробництва послуговується своєю термінологією. Залежно від сфери обслуговування ділова мова звертається то до суспільно-політичної лексики: *завод / завід* [2, с. 17]; *капіталіста* [2, с. 217]; *біднота / бідночі* [1, с. 62]; то до фінансово-економічної: *карбованець* [2, с. 221]; *витратка / трата*; [1, с. 194; 4, с. 279]; *банкрут, банкрутство* [1, с. 27]; *безгрішчя / безгрошев'я* [1, с. 39]; *капітал* [2, с. 217]; *кошт* [2, с. 297]; *одиниця* [3, с. 39]; *оплатки* (податок) [3, с. 58]; *оплать* (видатки) [3, с. 58]; *дохід* [1, с. 5]; *плата* [3, с. 192]; *борг* (кредит, борг) [1, с. 86];

гроші [1, с. 331]; *трата* [4, с. 279]; *збиток* [2, с. 123]; *розицот* [4, с. 63], *готівка / готовик* [1, с. 319] і т. д.

Значну частину функціонально маркованих одиниць становить лексика адміністративно-юридична, до якої належать спільнослов'янські за походженням слова актово-ділового вжитку та спеціальна офіційно-юридична термінологія: *відмінати* [1, с. 219]; *надати / надавати* [2, с. 479]; *наказувати* [2, с. 492]; *постановляти* [3, с. 369]; *підписувати* (*Я підпишу на суді оправдання*) [3, с. 175]; *стверджати / стверджувати* (*Люблинську унію ствердив*) [4, с. 201]; *доносити* [1, с. 421]; *записувати* [2, с. 79]; *зарахувати* [3, с. 88]; *керувати* [2, с. 236]; *оскаржувати* [3, с. 67]; *розроблювати / розробляти* [4, с. 55]; *скасувати* [4, с. 132]; *скликати* [4, с. 136]; *сприяти* [4, с. 190]; *учиняти* [4, с. 370]; *свідок / свідчий* [4, с. 107]; *суддя* [4, с. 225]. Стилiстична доцiльнiсть використання дiєслiв зумовлена прагненням авторiв урiзноманiтнити лексичнi засоби, оскiльки основною рисою офiцiйно-дiлового стилю є узагальненiсть та абстрагування.

Однозначностi сприйняття та використання набули в офiцiйно-дiловiй мовi назви дiї та її виконавця вiддiєслiвними iменниками, якi також є в «Словарi української мови» Б. Гринченка: *виконання, висвiдчення* [1, с. 164, с. 184]; *пiклування, правування* (управлiння) [3, с. 186, с. 400]; *розрахування, розшукування* [4, с. 55, с. 63]. Тенденцiя до узагальнення фактiв та явищ, а також до абстрагування спричинила використання абстрактних iменникiв: *законнiсть, недбалiсть, неправiсть* (несправедливiсть, беззаконня) [2, с. 52, с. 543, с. 555], *самостайнiсть / самостiйнiсть* [4, с. 101]; *вiдвiчальнiсть* (вiдповiдальнiсть) [1, с. 206]; *дешевiсть* [1, с. 373] та iншi. Адже вiддiєслiвнi iменники, на думку А. П. Коваль, «забезпечують потрiбну дiловому стилю однозначнiсть, а водночас i узагальненiсть змiсту. Ця однозначнiсть i узагальненiсть створює атмосферу дiлової значущостi, офiцiйностi...» [6, с. 164].

Потрiбно вiдзначити й *звертання*, що є в дослiджуванiй працi: *Вельможний пане, високоповажний добродiю* [1, с. 133, с. 188], *Ваша милiсть* [2, с. 425], *Пане Добродiю* [3, с. 91]; *панi* [3, с. 93].

Адмiнiстративно-законодавча термiнологiя, зафiксована в «Словарi української мови» Б. Гринченка, у подальшому зазнала семантичного розщеплення: вона стала вираженням iншої iдеологiї – термiни набували нового соцiального змiсту, зберiгаючи своє лексичне

значення. Новий зміст вкладався в правову термінологію: *арешт* [1, с. 9]; *власність* [1, с. 244]; *закон, злочин / злочинство* [2, с. 51, с. 161]; *купівля / купля* [2, с. 327].

Відомо, що за джерельною базою, добором лексичного матеріалу словник був зорієнтований на народну основу – «слова народної мови», «народні слова». Цей принцип визначав систему пріоритетів у використанні джерел: на першому місці – записи народнорозмовної та фольклорної мови, дібраної з різноманітних етнографічних та інших видань, а також записаної безпосередньо з уст народу, а потім уже інші джерела, зокрема літературні твори. Прямим наслідком такої орієнтації стала далеко не повна відповідність реєстру словника фактичному станові української мови кінця ХІХ – початку ХХ століття, збіднення словника, особливо тематичних груп суспільно-політичної, культурно-освітньої, наукової лексики [8].

За нашими спостереженнями, у «Словарі української мови» найширше представлено лексику адміністративно-канцелярського та законодавчого підстилів і майже не зафіксовано дипломатичної. Це зумовлено принципами добору та опрацювання реєстру.

Література

1. Грінченко Б. Словарь української мови: Т. 1. – К.: Лексикон, 1996.
2. Грінченко Б. Словарь української мови: Т. 2. – К.: Лексикон, 1996.
3. Грінченко Б. Словарь української мови: Т. 3. – К.: Лексикон, 1996.
4. Грінченко Б. Словарь української мови: Т. 4. – К.: Лексикон, 1996.
5. Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови (російсько-український). – Мюнхен, 1993.
6. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища школа, 1982.
7. Копиленко Н. Б. З історії «Словаря української мови» Бориса Грінченка // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 7.
8. Тараненко О. О. Мовна скарбниця українського народу. Словарь української мови: в 4 т. – К.: Лексикон, 1996.

Наталія Калинюк*

Інститут філології і журналістики Вінницького
державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського (Вінниця)
УДК 161.2.81'42.374

ПРОСТОРОВИЙ ПОШИРЮВАЧ ЛУГ У ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ)

У статті висвітлюються питання лексико-семантичної актуалізації образу луг як одного з найтипівіших і найбільш смислово насичених просторових поширювачів концепту земля в українській словесності. Здійснено зіставне дослідження типів контекстуальних реалізацій аналізованого образу в системі народної пісні та напрямків їх семантичного розвитку в авторській поезії, простежено основні типи метафоризації та мовно-естетичної трансформації. Наголошено на тому, що в авторській поезії арсенал лексичних конкретизаторів образу луг значно ширший, а його семантична структура істотно динамічніша.

У семантико-стилістичній парадигмі концепту земля просторовий образ луг є одним із найближчих до смислової домінанти. У системі його контекстуальних значень, реалізованих у поезиці народної пісні та мовостилях українських авторів, фіксуємо практично всі значення, показові для визначальної щодо нього поетичної універсалії [3].

В українській лінгвістиці вже є певний досвід функціонально-семантичного аналізу просторового поширювача концепту земля – луг. Зокрема, спеціальну увагу народнопісенній семантиці цього образу присвячує С. Єрмоленко. Дослідниця вказує на те, що луг є широко вживаною просторовою народнопісенною константою, її активне функціонування „зумовлене поетикою народної пісні, в якій картина природи виступає відповідним зачином, настроює на вираження психічного, емоційного стану людини” [1, с. 82]. Очевидно, варто наголосити й на етнолінгвістичному значенні цього образу, який окреслює сакральний топос, функціонує як узагальнене художнє позначення місця, де розгортаються зображувані події. Саме тому образ

* © Н.Калинюк, 2005

луг часто актуалізується вже в зачині народнопісенного твору, виконуючи не стільки денотативну, скільки орнаментальну функцію: *“Ой на дубі, в темнім лузі, Кричить пугач: пугу! пугу! Вертай коня, козаченьку, Вже не знайдеш домівоньку, – Ні домівки, ні родини, Ані вірної дружини”* (з нар. балади). Аналогічна тенденція до використання загалом десемантизованих обставинних конструкцій із компонентом *луг* простежується також в авторських мовостілях: *„О ридай же, молись: ходить осінь у лузі”* (П. Тичина); *„Йшли та й зупинились три тополі в лузі”* (Б. Олійник); *„У лузі калиною стань ненароком”* (М. Руденко); *„З раннього квітня шепоче до осені В лузі дібровному тиха полосиця”* (А. Малишко). Останні з наведених прикладів ілюструють ще одну показову тенденцію текстової реалізації образу *луг* – його народнопісенний зв'язок із поняттями *гай, діброва, ліс і – вужче – калина, верба*. Порівняймо: *Що то в полі за верба, Що без кореня зросла? (з нар. балади); „Ой зацвіла калинонька в лузі, Чогось моє серденько в тузі”* (з лір. пісні); *„Аби у лузі зацвіла калина”* (М. Руденко); *„Мабуть, хтось їм загодя повідав, що верба у лузі зацвіла”* (І. Гнатюк); *„Зелена гілка в лузі на вербі від доторку твого зів'яне”* (Д. Павличко).

На противагу народній поезії, де образ *луг* практично не виконує функції денотата простору, автори активно включають цей образ в обставинні конструкції локативної семантики. Вияскравлюючи цей семантичний аспект, поети варіюють синтаксичні моделі, скажімо, константну народнопісенну обставину *у лузі* урізноманітнюють іншими типами применникових конструкцій, що актуалізують не тільки горизонтальний (*в лугах, на лугах, на лузі*), але й вертикальний (*спустити на луги, понад лугами*) контекст аналізованого образу. Наприклад: *„Спустила хмарка на луги Мережані подолки”* (П. Тичина); *„Вечори над полем, вечори імлісті, На лугах калина мріє весен двісті”* (А. Малишко); *„День стоїть, наповнений .. тишею, що стигне на лузі”* (І. Гнатюк); *„Плаває понад лугами сизий вербовий пушок”* (М. Руденко). Цікавим свідченням вибудовування вертикальної парадигми образу *луг* є його співвіднесення за шкалою **низ / верх**, що уможливорює асоціативно-образний зв'язок *луг (низ) // небо (верх)*: *„котиться між голубих лугів Хмарина ніжна з білими плечима”* (І. Драч).

Частотними є також приклади включення образу *луг* у розгорнуту вертикально-горизонтальну модель національного простору, що на лексико-граматичному рівні виражається структурами переліку,

ампліфікації тощо: „А друзів крізь віки еднають верби, рідний луг та лісові струмки” (М. Руденко); „І вбачаю раннім часом луг, і поле, й сіножать” (Д. Павличко)

В окремих випадках семантика просторового поширювача помітно периферизується, поступаючись місцем темпоральному значенню, як от: „Любив? – Давно. Цвіли луги” (П. Тичина).

Арсенал запозичених із народної пісні конкретизацій образу *луг* включає також контекстуальний різновид *лужечок-бережечок*. Із погляду народнопоетичної логіки така парна структура є цілком умотивованою, оскільки: „пісенна формула дає змогу використовувати різні варіанти, в яких слово-поняття *луг* асоціюється.. з поняттям „берег”, звідки й утворюються подвійні прикладкові структури, як, наприклад, *берегом-лугом, лугом-долиною*” [1, с. 79]. Ці структури засвідчують структурно-смыслову філіативність, продовжуючи побутувати в українській поетичній мові у практично незмінному вигляді. Пор.: “Ой при лузі, при лужечку-бережечку, Ой там Катя воли пасла” (з нар. пісні) і „Розколосась земля. Наставала велика розплата. За лужком-бережком багрянїли картини пожеж” (А. Малишко).

Народнопісенне зближення загалом не споріднених понять *луг* – *байрак* залишається актуальним тільки для поезики народної пісні, де відповідні номінації вживаються як контекстуальні синоніми: “Да не шуми, луже, зелений байраче, Не плач, не журися, молодий козаче” (з нар. балади). Для авторських ідіостилів його рефлексії не показові.

Важливим аспектом мовноестетичного освоєння народнопісенного образу *луг* є його епітетизація. Відомо, що традиційним народнопісенним означенням до аналізованого просторового поширювача *луг* у його прямому лексичному значенні «поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать» виступає епітет *темний*: “Темними лугами – Шовкова травиця... Козаки гуляли, Пана виглядали”. Наведений приклад є переконливим свідченням того, що колірний компонент у семантичній структурі епітета *темний* цілковито десемантизується, натомість домінує конотативне значення „небезпека” (його підтверджує наступний сюжетний розвиток пісні). Цікаво, що в мові сучасної української поезії епітетне словосполучення *темний луг* не має такого виразного трагічного забарвлення, пов’язуючись радше із колірними та часовими параметрами поетичної мови: „На вечорівім виднокрузі, Де обрій землю обніма Нема кінця їй в темнім лузі і повороту вже нема”. Водночас

аналіз мовотворчості українських поетів дає змогу виокремити найтипівші напрямки оказіональної епітетизації просторового поширювача *луг*, не показові для стилістики народної пісні. Загалом їх можна систематизувати за такими семантичними напрямками:

- уточнювально-просторова ознака: „*Закували зозулями, задзвеніли дубами, Білим клекотом сонця Луги придніпрові*” (Д. Павличко);

- колірна характеристика: „*Але живуть Луги сріблясті, Де травам знов дано цвісти*” (А. Малишко);

- звукова семантика: „*стоголосий грає луг*” (В. Вовк).

Вище уже частково порушувалося питання експресивної конотації аналізованого образу. Додамо, що у багатьох пісенних творах образ *луг* творить спільне асоціативне поле із мотивами *туги*, *страждання*, *розпачу* тощо (це особливо яскраво простежується у зразках баладного жанру). Відповідне смислове зближення часто відбувається на рівні римованих фігур народнопісенного паралелізму: “*Ой зацвіла калиночка в лузі, Чогось моє серденько в тузі*”. Ймовірно, усталенню такого зв'язку значною мірою сприяла звукова схожість слів у формах непрямих відмінків: “*Як полетів сокіл із туги та в лузі, Да й сів же сокіл на зеленім дубі*”; “*Вороний коню, грай ти підо мною, Та розбий ти тугу мою. Розбий, розбий тугу по темному лузі*”. Наведені приклади переконливо підтверджують, що позиція римованого співвіднесення слів є надзвичайно сприятливою контекстуальною передумовою для оформлення стійких асоціативних зв'язків.

Продуктивність указаного асоціативно-смислового зближення *луг* – *туга* підтверджує також його народнопоетичний різновид *луг* – *жаль*, **сум**: “*Сіла-м на галузку, та й зачала-м кувати Аж ся яли з жалю всі луги розлягати*” (з лір. пісні); “*Ой, кряче, кряче та чорненький ворон – Та й у лузі над водою; Ой плаче, плаче козак молоденький На конику вороному*” (з балади); “*Ой у лузі на галузі Там соківка гніздо вила, Гніздо вила та й говорила: – Та й нащо мені та й гнізда того, Та коли нема сокола мого*” (з балади). Помітно, що у наведених фрагментах семантика *луг* – *туга*, *печаль* вияскравлюється також за рахунок опосередкованих образних значень та асоціацій цього ж тематичного поля (*ворон*, *зозуля* – орнітосимволи нещастя, провісники лиха; *над водою* – сум, печаль).

Аналіз поетичної динаміки просторового поширювача *луг*, що реалізується в рамках лексико-семантичної парадигми концепту *земля*, засвідчує виразну філіативність, продовжуваність домінантних

семантичних аспектів, генетично закорінених у поезиці народної пісні, однак в авторській поезії арсенал його лексичних конкретизаторів значно ширший, а семантична структура істотно динамічніша.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999.
2. Словник символів / За ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1997.

*Ольга Царук**

Інститут філології і журналістики Вінницького
державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського (Вінниця)
УДК 161.2.81'42.374

ЛЕКСИЧНА ОПОЗИЦІЯ “ВІЧНІСТЬ – МИТЬ” В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

*Стаття присвячена розглядові універсальної темпоральної лексичної опозиції **вічність – мить**, що відбиває основні, об'єктивно зумовлені семантичні характеристики номінації часу. Дослідження здійснене на матеріалі української поезії другої половини XX ст.*

*Установлено, що лексико-семантичні парадигми номінацій **вічність** та **мить** засвідчують ряд спільних напрямків їх поетичної актуалізації та метафоризації, а також конституують специфічні типи мовно-естетичних трансформацій аналізованих номінацій. З'ясовано, що функціональне навантаження компонентів лексичної опозиції **вічність – мить** в українській поезії д. п. XX ст. відбиває різні ступені їх текстової кореляції.*

Для мови поезії другої половини XX ст. *час* є однією з визначальних категорій, навколо відповідної лексеми формується одне з найпотужніших семантичних полів із широким арсеналом засобів його контекстуальної реалізації. Воно охоплює номінації часових відрізків,

* © О. Царук, 2005

пір року (*доба, вік, століття, рік, місяць, тиждень, день, ніч, година, хвилинка, мить* та ін.), назви часовідліку стосовно теперішнього моменту (*вчора, сьогодні, завтра, нещодавно, досі, потім, минуле, майбутнє, давнина* та ін.), назви явищ природи із конкретною часовою віднесеністю (*місяць, сонце, сніг, бруньки, відлига*), прагматоніми, що є фіксаторами плину часу (*годинник, таймер*); лексичні маркери віку людини та певних часових етапів її життя (*юний, зрілий, літній, старий; молодість, юність, старість; дитя, юнак, юнка, молодиця, дідок, бабуся*) тощо. Систематизуючись за певними семантичними ознаками, вони засвідчують різні типи смислових зближень (асоціативні співвіднесення, контекстуальна синонімізація та ін.) або ж відбивають тенденцію до смислового протиставлення, взаємовідштовхування, що зазвичай реалізується в моделях лексико-семантичних опозицій (*життя – смерть, добро – зло, початок – кінець, вічність – мить* і под.).

Механізм оформлення лексичної опозиції *вічність – мить* ґрунтується не тільки на об'єктивному темпоральному протиставленні за схемою 'довготривалість' / 'короткочасність'. Він також умотивований логічними передумовами функціонування понять *вічність* та *мить* у контексті відображення ними певного необмеженого чи обмеженого континууму часу, адже „існування пари .. становить одну з передумов диференціації єдиного поняття” [1, с. 5].

Обґрунтовуючи особливості осмислення людиною темпорального контексту буття, Н. Д. Арутюнова наголошує на тому, що необхідною умовою для диференціації протилежних понять (наприклад, *початок* і *кінець*) є їхня парність та розмежування лінією: „Для того, щоб стати 'парою' і разом із тим бути віднесеними до одного денотата, кінці мають бути розділені певним проміжком, що мислиться як лінія. Лінія – найпростіше і в ідеалі одномірне геометричне поняття – маркує перехід із Світу Природи до його геометризованої моделі” [1, с. 6]. Отже, в лінійній моделі часу *вічність* мислиться як проекція його безперервного континууму, тоді як *мить* є рефлексом одноразового й короткочасного виявлення цього континууму, своєрідною точкою на нескінченній прямій.

Отже, розгляньмо основні типи лексико-семантичної реалізації корелятивів *вічність – мить* та з'ясуємо диференційні та інтегральні ознаки їх функціонування та мовно-естетичної трансформації.

У мові поезії другої половини ХХ століття номінація *вічність* репрезентує зафіксовані Словником української мови значення: „1. Плин часу, що не має початку й кінця. 2. *перен., філос.* Життя після смерті, вічне існування духа” [2]. Перше з указаних значень зазнає істотного мовно-естетичного переосмислення: філософський зміст часу, реалізований у лексемі *вічність*, периферизується, натомість починають домінувати конотативні значення та асоціативні референції: „Зате коли вже мріємо, то з *верховини вічності*” (Б. Олійник); „за баром – *вічність із латат*” (Е. Андіївська); „*вічність колами в плесі*” (В. Вовк).

Ці приклади переконливо засвідчують тенденцію до поетичного осмислення поняття *вічність* як об’єктивної властивості навколишнього світу, лексичними конкретизаторами якого в текстах виступають назви дерев (*тополя*), птахів (*чайка*), носії семантики ‘вода’ (*хвиля*) тощо. Відповідне асоціативне зближення реалізується в кількох типах образно-метафоричних структур:

а) епітетних сполученнях: „Гора Чернеча стала на коліна, Взяла труну безсмертну в чисте лоно. І *вічність тополина* стала поруч” (І. Драч);

б) генітивних метафорах: „Таке незручне все – то куди не глянь, немов омите *вічності* водою (В. Стус); „Міріади весен виливаються шумно однією хвилею в *уста вічності*” (В. Вовк);

в) предикативних метафорах: „*Вічність* – дерево з котячим стовбуром, чашка чаю, горнятко цикути” (Е. Андіївська); „Але *вічність* – це чайки святе одиноцтво і зелена розмова німих дерев” (Б. Рубчак);

г) структурах порівняння: „Вода, як *вічність*, літепло струмує” (В. Стус);

г) асоціативно ускладнених комплексах: „Киреї хмар на плечах має *вічність*” (Л. Костенко).

Специфічний тип метафоротворення на ґрунті темпорлексеми *вічність*, її домінантної семи ‘незнищенність’, ‘неперебутність’ засвідчують контексти, у яких відповідна номінація виявляє тісний зв’язок зі сферою сакрального: „Мати предвічна ти, Зоре прозора, радуйся в *вічності*, Іконозора!” (В. Вовк); „Несе себе *вічності* в дар сильвета собору Юра” (І. Калинець).

Значення ‘потойбічне життя’ в мові аналізованої поезії реалізується через характерні алюзійні образи, які виразно оформлюються навколо стрижневої семи ‘смерть’ та її традиційних асоціатів *дорога, мовчання*. Пор.: „Хай у *вічність* *стелеться дорога* золотим шафранним полотном”

(І. Драч); „Дорога в вічність – тільки кружна, по той бік і добра, і зла” (В. Стус); „Як сльоза на кінчику плачу, у мовчанні вічність зупинилася” (І. Гнатюк); „Невідома тривога, що нею дрижать хвилини, – невже вічності передшепіт” (Б. Рубчак).

Динамізація поетичного мислення, характерна для другої половини ХХ століття, зумовлює кардинальні мовно-естетичні трансформації багатьох усталених значень та конотацій. Зокрема, таку тенденцію до переосмислення поняття *вічність* спостерігаємо в індивідуально-авторському стилі Е. Андіївської. Опредметнюючи внутрішню форму абстракта *вічність*, поетеса експлікує діаметрально протилежне оказіональне значення ‘скінченність, минуцність вічності’, пор.: „Напружився – і *вічність розжував*”; „Всіх позимів – цілюща паша, Де *бутлю вічності розбито* Для вченого-анальфабета”.

Про активну текстову кореляцію антонімічних в узусі номінацій *вічність* та *мить* свідчать авторські контексти на зразок „Мізерну *мить* ми вдома, не в гостях, Тож *мить* мізерну *вічністю* наповни” (Б. Олійник). Отже, маємо підстави для висновку про те, що в українській поетичній мові другої половини ХХ століття образи *вічність* та *мить* не тільки формують одну з найвиразніших темпоральних опозицій. Іноді вони виступають поетичними корелятами і формують експресивно виразні оксюморонні конструкції.

Пряме лексичне значення одиниці *мить* („дуже короткий відрізок часу”) естетизується у численних епітетних сполуках на позначення:

- емоційних переживань: „Глянь: затремтіла вітами *тоскна, радісна мить*” (Б. Рубчак); „Змішавши власну кров з вином Еллади, Меч окропімо у *врочисту мить*” (М. Руденко);
- кольору навколишніх реалій: „*Різнокольорові миті* квітня в золоті старих мозаїк стигнуть” (Б. Рубчак);
- ознаки за тривалістю: „Я Нестор, у легенди невмирущі Переливаю *перелетну мить*” (В. Вовк);
- психологічної ознаки: „Усевитончуваний зойк, крик крику, крику крик, .. *Усевитончувана мить*” (В. Стус).

Якісна характеристика ‘минуцність, швидкоплинність’ показово відтворюється у частотно вживаних динамічних предикативних метафорах *мить минула, мить летить* („Кожна *мить* мимо серця *летить*, як стріла” (І. Гнатюк). Однак при поєднанні відповідної темпорлексеми з дієсловом *спинитися* („В барельєфах печалі

спинилася мить” (Л. Костенко) конотація динамічності нівелюється, натомість починає виразно домінувати сема ‘статичність’.

Якщо номінація *вічність* як в узуальній, так і в поетичній мовній практиці вживається для окреслення тривалого невизначеного, нескінченного проміжку часу, то лексема *мить* (очевидно, через об’єктивно зумовлене конкретніше темпоральне значення) часто використовується для називання короткого моменту, який безпосередньо передусє часові поетичної дії або ж наступає одразу після нього. Наприклад: „Але ж *за мить* безкровнолиця зів’яла в кам’яних руках” (М. Руденко); „*За мить* вони в липневу ранню рань покинули високі п’єдестали” (Д. Павличко). Така якісна характеристика показово реалізується також у продуктивній з погляду текстотворення лексико-синтаксичній моделі „*ще мить* + дієслово фінитивної семантики”. Пор.: „*Ще мить – і розійдуться* в’язні поволі, втираючи сльози в глибокій журбі” (І. Гнатюк); „*Ще мить і згасне* куценька свічка відвертости (Ю. Тарнавський).

Крім розглянутих типів метафоризації номінації *мить*, фіксуємо також її філософсько-медитативне осмислення через антитектичні поняття *життя – смерть*, завдяки чому оформлюються розгорнуті поетичні синтагми оксюморонного змісту: „Пам’ятай, що *життя, наче смерть, тільки мить*” (В. Вовк).

Окреслені лексико-семантичні парадигми номінацій *вічність* та *мить* засвідчують як спільні напрямки їх поетичної актуалізації та метафоризації, так і специфічні типи мовно-естетичних трансформацій. Це, зокрема, свідчить про неоднакове функціональне навантаження компонентів аналізованої лексичної опозиції, різні ступені їх текстової кореляції.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: семантика начала и конца: Сб. науч. тр. – М.: Индрик, 2002.
2. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 1.

ПЕРСОНАЛІЇ

*Галина Горюшина**

Інститут української мови НАН України (Київ)

ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ ІЛЬІН

(1901–1963)

Ільїн Василь Семенович – видатний український лінгвіст широкого профілю, лексикограф, педагог, тонкий знавець скарбів українського слова. Народився у Києві 14 січня 1901 року в робітничій сім'ї і пройшов нелегкий життєвий шлях. Після закінчення початкової школи у 1917 році почав працювати в управлінні та депо Південно-Західної залізниці. У вересні 1931 р. В. Ільїн вступає на філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, після закінчення якого проходить аспірантську підготовку й одночасно розпочинає педагогічну діяльність викладанням курсу сучасної української мови, стилістики української мови та спецкурсу „Мова Т. Г. Шевченка”. У 1938 році В. Ільїн переходить на роботу до Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, працюючи спочатку в комісії для підготовки нового, більш досконалого видання Російсько-українського словника (1937 року видання), а згодом обіймає посаду старшого наукового співробітника, вченого секретаря, заступника директора з наукової роботи, завідувача відділу української мови пізніше відділу словників. Його організаторський хист і енергія як ученого відіграли велику роль у розгортанні наукової роботи Інституту у воєнні та повоєнні роки.

Наукові інтереси В. Ільїна охоплюють широке коло мовознавчих питань, таких, як: лінгвостилістика, граматики, лексикологія, лексикографія, діалектологія, теорія й практика перекладу і т.ін. Надзвичайно плідно працював учений у царині вивчення спадщини великого Кобзаря. Так, у 1946 році В. Ільїн успішно захищає кандидатську дисертацію „Порівняння у Шевченка”. Залюбленість у

* © Г. Горюшина, 2005

творчість Т. Шевченка дала натхнення до написання В. Ільїним ряду блискучих наукових есе про поетичну спадщину Кобзаря: „До питання синоніміки Шевченка” (Наук. зап. КДУ. Зб. філол. ф-ту. – Київ, 1939. – Вип. 1), „Порівняння у Шевченка” (у зб. “Пам’яті Т. Г. Шевченка”, Київ, 1944), „Народність у порівняннях Т. Г. Шевченка” (Мовознавство. Наук. зап. Ін-ту мовознавства АН УРСР, 1949, т. 7), „Мова поетичних творів Т. Г. Шевченка” (УМШ, 1953, № 5), „Мова Т. Г. Шевченка і розвиток сучасної української літературної мови” (у кн.: “Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови”, Київ, 1954), „Лексична синоніміка Т. Г. Шевченка” (Лексикографічний бюлетень, 1955, Вип. 5), „Мова творів Т. Г. Шевченка” (у кн.: “Курс історії української літературної мови”, т. 1, Київ, 1958), „Оформлення присудка в українських поезіях Т. Г. Шевченка” (ДСУМ, 1958), „Мова творів Т. Г. Шевченка” (у кн.: “Курс історії української літературної мови”, т. 1, Київ, 1951, с. 139–171), „Роль Т. Г. Шевченка в становленні української літературної мови” (УМШ, 1961, № 2), „Емоційна лексика в поезіях Т. Г. Шевченка” (ДЛЛ, Київ, 1968). Ці праці засвідчують глибоке й детальне розроблення особливостей поетичної мови Т. Г. Шевченка, всебічно висвітлюють мовну майстерність основоположника української літературної мови і є цінним внеском у загальну історію української літературної мови.

В. Ільїн є автором відомих праць про граматичну будову української мови – розділ „Морфологія” (у „Курсі сучасної літературної мови”, т. 1, Київ, 1951), яка була першою з цієї проблеми в історії українського мовознавства, з історії української літературної мови XIX–XX ст. – „Розвиток української літературної мови в першій половині XIX ст.” (Київ, 1957), „Курс історії української літературної мови”, т. 1 (Київ, 1958).

У 1953 році було опубліковане велике монографічне дослідження В. Ільїна „Префікси в українській мові” (Київ), яке стало класикою в теорії словотвору і яким послуговувалось не одне покоління українських мовознавців завдяки широті охопленого матеріалу, ґрунтовності та глибині висвітлення проблем, пов’язаних з дієслівною префіксацією як одного з основних способів збагачення словникового складу мови. У праці вичерпно відображено основні значення дієслівних префіксів, висвітлено шляхи виникнення нових префіксальних значень, їхні взаємозв’язки, семантичну пов’язаність із відповідними дієсловами у віддієслівних префіксальних утвореннях,

показано модифікацію значень дієслівних префіксів у системі іменників, прикметників і прислівників, зумовлену перенесенням їх в іншу сферу функціонування, відмінну від початкової у дієслові.

Проте найбільший талант В. Ільїна як ученого-лексикографа й організатора словникової справи в Україні виявився у його сподвижницькій праці саме на цій ниві під час роботи в комісії для перегляду матеріалів „Російсько-українського словника” (видання 1937 р.). 1947 року в журналі „Мовознавство” було надруковано його статтю „До питання укладання нового Українсько-російського словника”, де висвітлено основні засади створення двомовного словника. Практичне втілення цих засад учений здійснює, очоливши у вересні 1955 року відділ словників Інституту мовознавства. Від цього часу і до останніх років життя В. Ільїн був невтомним і відданим організатором і виконавцем підготовки лексикографічних праць. Саме він продовжив і завершив розпочату ще І. Кириченком працю над шеститомним „Українсько-російським словником” (Київ, 1953–1963), який і до цього часу є одним із найбільших і найповніших у двомовній слов’янській лексикографії (у словнику перекладено і проілюстровано 120 тисяч українських слів). Як відповідальний редактор В. Ільїн відредагував у ньому III і IV томи словника, що охоплюють понад 30 тисяч слів. Він був ініціатором, організатором, укладачем і відповідальним редактором одностомного „Українсько-російського словника”, який вийшов уже після його смерті (Київ, 1964).

З ім’ям В. Ільїна пов’язане створення тлумачного одинадцятитомного „Словника української мови” (Київ, 1970–1980). Він був відповідальним редактором проспекту до укладання цього Словника (1958), брав активну участь в обговоренні укладених матеріалів. Великі наукові знання, багатий досвід словникаря давали можливість В. Ільїну бути незамінним керівником багатьох наукових тем і видань Інституту мовознавства. Він був членом редакційної групи з перевидання у 1954–1959 роках „Словаря української мови” Б. Грінченка (т. 1–4). Протягом кількох років очолював редколегію „Лексикографічного бюлетеня” (вип. 6–9, 1958–1961), „Діалектичного бюлетеня” (вип. 1–2, 1949–1950), за його редакцією було надруковано деякі томи повного зібрання творів Т. Г. Шевченка.

В. Ільїн підготував значну кількість науковців-мовознавців із різних галузей. Серед його учнів Л. Паламарчук, Г. Удовиченко, Л. Скрипник, М. Пилинський, Л. Родніна, Г. Колесник.

Завдяки організаторському хистові, доброзичливому й вимогливому ставленню до товаришів по спільній роботі В. Ільїн виховав цілу плеяду науковців-лексикографів, які самовіддано працювали як редактори та укладачі в словниках, що виходили у Відділі лексикології та лексикографії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.

Література

1. Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. – Минск, 1977. – Т. 2.
2. Паламарчук Л. С. Василь Семенович Ільїн // Лексикографічний бюлетень. – К., 1963. – Вип. IX.
3. Паламарчук Л. С., Скрипник Л. Г. Видатні представники мовознавчої науки (Василь Семенович Ільїн) // Мовознавство. – 1976. – № 1.
4. Українська мова // Енциклопедія. – К., 2000.
5. Юрчук Л. А. Видатні представники нашої науки. Василь Семенович Ільїн // Мовознавство. – 1971. – № 2.

*Ніна Лозова**

Інститут української мови НАН України (Київ)

ВІРА ВОЛОДИМИРІВНА ОТЧЕНКО

Ми знаємо імена тих, хто створював словники, та часто не знаємо, хто готував матеріали для картотечної бази, хто допомагав знайти потрібну цитату, хто давав практичні поради молодим лексикографам, був учителем для юних дівчат та хлопців, що приходили до картотеки.

Напевно, небагато сучасних співробітників Інституту пам'ятає цю сиву жінку в окулярах і з ручкою в руках. Віра Володимирівна Отченко була добрим духом картотеки. Завжди тиха, скромна, непомітна, вона намагалася допомогти й новеньким, і тим, хто заблукав між шафами, порадою, практичною допомогою. Ми знаємо, як у скрутну хвилину вона брала наші огріхи на себе, виправляючи помилки.

Ця жінка пропрацювала в Інституті мовознавства з 1953 по 1977 рік.

Народилася Віра Володимирівна 27 липня 1922 року в Києві. Батько того ж таки року помер, і виховувала дочку мати, що працювала в

* © Н. Лозова, 2005

трамвайному парку. Дівчина закінчила 56 школу м. Києва, педкурси й 1940 р. набула фаху „вчитель молодших класів”. Рік працювала в с. Рахівці Станіславської області. 1941 року повернулася до Києва, і тут її застала війна. В окупованому фашистами Києві доводилося ховатися від мобілізації до Німеччини. І вона виїздить до с. Семенівка Обухівського району. Потім усе життя їй доведеться писати в анкетах: “При німцях не працювала, переховувалася”. Тільки в особовій справі Інституту мовознавства таких анкет декілька. Та підозра в “неблагонадійності” залишається плямою на все життя.

Після звільнення Києва Віра Володимирівна працювала секретарем у прокуратурі міста Києва. 1948 року одружилася, згодом народила доньку. А 1953 року її взяли на тимчасову роботу у відділ словників Інституту мовознавства. Потім – знов тимчасово – 1956 року. І лише з лютого 1957 року вона пише в біографії, що працює старшим лаборантом картотечної групи відділу лексикології та лексикографії.

Віру Володимирівну любили й цінували співробітники. І не лише за готовність допомогти в роботі. Її невтомність, старанність відзначалися всіма. Картки з її красивим чітким почерком становлять значну частину картотеки. А до того ж лагідність, доброзичливість, урівноваженість, надзвичайна скромність. Від неї наче віяло спокоєм.

Вийшовши на пенсію, Віра Володимирівна присвятила весь свій час вихованню онуків.

Вона трималася завжди в тіні, уважаючи, що людина без вищої освіти не може бути на рівних з великими людьми. Та всі, хто працював у той час, пам’ятає Віру Володимирівну як один зі стовпів Інституту.

При згадці про неї й досі стає радісно на душі, ніби опинився в тих незабутніх часах, коли не полишала впевненість у тому, що тобі допоможуть, порадять. І може, саме завдяки таким людям ми маємо наше багатство – лексичну картотеку.

РІЗНЕ**ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ****Шановні колеги!**

Відділ лексикології та комп'ютерної лексикографії Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі в збірнику наукових праць “Лексикографічний бюлетень”, де передбачені рубрики:

1. Лексикографія, лексикологія: теорія та практика.
2. Персоналії.
3. Рецензії, анотації.
4. Хроніки.
5. Різне.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- обсяг до 1 др. арк.;
- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см.;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0,5 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати *уніфіковано* через знак “нерозривний проміжок” (Ctrl+Shift+проміжок): М. Лісовий або М. П. Лісовий.
- відомості про автора та УДК розміщувати праворуч над назвою:

Петренко Ольга, к. ф. н.

Інститут української мови (Київ)

УДК 161.2.81'374.46

**ОДИН З АСПЕКТІВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ФІКСАЦІЇ
ТЕРМІНІВ**

і також на окремому аркуші, зазначивши *адресу й контактний телефон*;

- після назви статті обов'язкове *резюме* українською мовою (5–10 рядків);

– список використаних джерел подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.:

..національної культури й є новим етапом у розвитку її традиції [5, с. 23; 6].

Література

..5. Русская рок-поэзия: текст и контекст // Сб. науч. трудов. – Тверь, 1999.– Вып. 2.

6. Старченко О. М. Про сучасну..;

– матеріали подавати **на дискеті 3,5** у вигляді файлу у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках);

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті.

Бюлетень визнано **ВАК як фахове видання** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. “Бюлетень Вищої атестаційної комісії України”, 2005, вип. 9, с. 21).

Матеріали до **13 випуску** просимо надсилати за адресою:

О. Тищенко, відділ лексикології та комп'ютерної лексикографії, Інститут української мови НАНУ, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна (тел.: 8-097-339-836-7) до 1 березня 2006 року.

Редакційна колегія

Наукове видання

Лексикографічний Бюлетень

Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць / Відпов. ред. д-р філол. н., проф. В. Німчук.– К., 2005. – Вип. 12. – 95 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 966-02-3805-3 (вип. 12)

Оригінал-макет О. Тищенко
Підписано до друку 22.11.05
Гарнітура Таймс. Наклад 500 прим. Умов. друк. арк. 4
Надруковано в типографії СПД О. Сидоренка
вул. Деревообробна, 4, Київ.